



Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

**Kommersiya banklarının kredit siyasəti və
onların təhlili**

Pirəlizadə Şəbnəm

UNEC SABAH

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti



İYUN 2019

Təşəkkürnamə

Diplom işimin hazırlamasında və ərsəyə gətirilməsində böyük əməyi olan elmi rəhbərim Elnur Sadıqova dərin təşəkkürlərimi bildirirəm.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3 I
FƏSİL. Banklarda kredit əməliyyatlarının nəzəri əsasları	6
1.1. Kreditin mahiyyəti və prinsiplərinin təsnifatı	6
1.2. Kommersiya banklarının kredit siyasəti	12
II FƏSİL. Kreditləşmə prosesinin təşkilinin müasir vəziyyəti	17
2.1. Kreditin formalarının məzmunu	17
2.2. Kreditləşmə prosesinin mərhələlərinin məzmunu	24
2.3. İqtisadiyyatın inkişafında bank kreditinin rolu	32
III FƏSİL. Kredit risklərinin müasir dövrdə aradan qaldırılmasının əsas istiqamətləri	40
3.1. Banklarda yarana biləcək kredit riskləri	40
3.2. Kreditin geri qaytarılmasının təminatlılığı və onun bankların iqtisadi fəaliyyətinə təsir istiqamətləri	46
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	51
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	54

GİRİŞ

Kredit iqtisadiyyatın bütün sahələrində önəmli rola malikdir və kreditsiz hər hansı bir maliyyə bazarını təsəvvür etmək belə olmur. İqtisadiyyatda mövcud olan bütün müəssisələr öz fəaliyyətlərini daha sağlam şəkildə davam etdirmək və onların maliyyə strukturlarının pisləşməsinə imkan vermədən balanslarının davamlılığını təmin etmək üçün müəyyən kreditlərdən istifadə etməlidirlər. Belə bir vəziyyət kreditlərin əhəmiyyətini sektorial əsaslarla artırır və bunda nəticəsində kreditdən istifadə ilə istehsal məbləğləri arasında müəyyən əlaqələr yaranır.

Müasir dövrdə müəssisələr kreditlərin daha çox istifadəsinə, onları daha ətraflı təhlil edərək daha yaxşı kredit imkanlarından istifadəyə daha çox diqqətə yetirməyə başlamışlar. Müəssisələri kreditlə təmin edən kredit təşkilatları və banklar hal-hazırda kredit risklərini daha çox nəzərə alaraq, müəssisələrə verilən qısa, orta və uzunmüddətli kreditlərdən səmərəli istifadə edilib-edilmədiyi və verilən kreditin geri qaytarılması kimi məsələlərə daha çox diqqət yetirirlər.

Kreditlər vasitəsilə ölkə daxilində yeni investisiyalar və alqı-satqı edə bilər, tələb və təklifin hərəkətiliyi ölkənin iqtisadiyyatının inkişafına kömək edəcəkdir. Dünyadakı statistikaya baxdığımızda inkişaf etmiş ölkələrdə banklar tərəfindən kreditlərinin verilməsi dərəcələri inkişaf etməkdə olan ölkələrin kredit dərəcələrindən daha yüksək olduğunu göstərir.

Kreditin təminatından, müddətindən və məqsədindən asılı olaraq müxtəlif növləri mövcuddur. Kreditin növündən asılı olmayaraq bütün kreditlər üçün oxşar cəhət risklərin mövcud olmasıdır. Kredit riskin idarəçiliyinin əsas elementləri kredit monitorinqi, risklərin təhlili və kredit riskinin idarə olunmasında aktiv və passiv siyasətlərlə izah edilir. Risk, işin gözləniləndən daha fərqli bir işlə nəticələnəcəyini ehtimal edir. Ən yüksək riskli sektorlardan biri bankçılıqdır.

Kredit riskinin minimuma endirmək üçün banklar tərəfindən kredit riskləri və onun həlli məsələləri ətraflı şəkildə araşdırılır.

Banklar kredit riski ilə qarşılaşdığı dövr daha çox iqtisadiyyatın böhran dövrünə təsadüf edir. Çünki, böhran dövründə alıcılıq qabiliyyəti zəifləyən müştərilər krediti ödəməkdə müəyyən çətinliklər çəkirlər. Kredit riskinin qarşısının alınması üçün alınan təminatlar belə bir dövrdə öz bazar dəyərlərini günü-gündən itirdikləri üçün bu da öz növbəsində itkilərin tamamilə qarşılınmasında maneələr yaradır.

Kredit siyasəti bankların öz fəaliyyətlərini normal şəkildə davam etdirə bilmələri üçün vacibdir. Bankın kredit siyasəti bankın rəhbərliyi tərəfindən risklərin idarə edilməsi üçün qəbul etdiyi, kreditləşdirmə zamanı yaranan yanaşmalar və metodları müəyyənləşdirən və kreditlərin portfelinin effektiv idarə edilməsi üzrə rəhbərliyə və bank işçilərinə verilməsini nəzərdə tutan sənəddir. Kredit siyasəti bankın kredit fəaliyyətinin məqsədlərini müəyyənləşdirir və təsvir edir. Hər bir bank öz kredit siyasətini hazırlayıb tətbiq etməlidir. Kredit siyasətinin inkişafı və icrası üçün məsuliyyət şüuranın və Bankın idarə heyətinin üzvlərinə, bankın digər vəzifəli şəxslərinə verilir.

Kredit siyasətinin xarakteri kredit portfelinin strukturu, bankın fəaliyyət göstərdiyi regionun iqtisadiyyatı ilə müəyyən edilir. Kredit siyasətinin formalaşdırılması və müvafiq kredit siyasətinin hazırlanması zamanı bank bu amilləri nəzərə almalıdır. Kredit siyasəti, qərarların qəbul edilməsinin addım-addım proseduru və kreditin verilməsi barədə əsaslandırılmış və ya əsaslı imtina edilmə qaydası göstərilmiş kredit tələblərinin şəffaf qeydiyyatına alınması və baxılması proseduru ehtiva edir.

Kredit siyasətinin məqsədi, bir qayda olaraq, uzunmüddətli investisiyalardan, yüksək likvidliyin saxlanılmasından, risklərin diversifikasiyasından, qanunlara və normativ normalara riayət olunmasına əsaslanır.

Bankın fəaliyyətinin növündən asılı olaraq, kredit siyasəti məzmun və quruluşa görə fərqlənir. Eyni zamanda, verilmiş kreditlərin məbləği və növləri, qısamüddətli və uzunmüddətli kreditlər arasındakı nisbət, maliyyə məlumatlarının təhlili proseduru, kredit portfeli birbaşa olaraq kredit siyasətinə təsir göstərir.

Kredit siyasəti bankın ümumi iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas elementlərindən biri hesab edilir və onun depoziti, siyasətə olan maraq, siyasət, bank risklərinin idarə edilməsi ilə əlaqələndirilməsini tələb edir. Ümumi iqtisadi inkişaf strategiyasını təşkil edən əsas elementlərdən biri kimi, kredit siyasəti ümumi strategiya ilə öz məqsədlərinə uyğun olmalıdır və bununla münaqişəyə daxil olmamalıdır.

Bankın kredit siyasəti əsasən dövlət iqtisadiyyatının dövləti tərəfindən müəyyən edilən xarici mühitlə bağlıdır.

Kreditin səmərəli istifadəsi ölkə iqtisadiyyatının müsbət təsirini əks etdirir. Lakin, burada nəzərdən keçiriləcək əsas məqam kredit əlaqələrinin düzgün qurulmasıdır. Kreditorun kredit üzrə əsas öhdəliyi kreditə, kreditin ödənilməsi kreditinə və kreditin tam yoxlanmasına ehtiyacı olan bir müştəriyə ətraflı məlumat verməkdir. Borcalanın əsas vəzifəsi kreditin əsas prinsiplərinə ciddi riayət etmək və müqavilə müddətində ödənilməli olan faizlə qaytarmaqdır. Düzgün strukturlaşdırılmış kredit şərtlərində, kredit həm kommersiya banklarına, həm də dövlətə, iqtisadiyyata və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişafına səbəb olacaqdır.

Diplom işi 3 fəsil və 8 bölmədən təşkil olunmuşdur. Kommersiya banklarının kredit siyasətini daha yaxşı izah edilməsi üçün qrafik, cədvəl və sxemlərdən istifadə olunub. Mövzunun araşdırılmasında Azərbaycan, türk, ingilis və rus dilində olan ədəbiyyatlardan, həmçinin Mərkəzi Bankın və Statistika komitəsinin hesabat və bülletenlərindən, o cümlədən internet resurslarından istifadə edilmişdir.

FƏSİL 1. BANKLARDA KREDİT ƏMƏLİYYATLARININ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Kreditin mahiyyəti və prinsiplərinin təsnifatı

Bankların əsas funksiyalarından biri kredit verməkdir. Bankların əsas gəlir mənbələri kreditə görə alınan faiz və komissiya haqqlarıdır. Bir ölkədə iqtisadi inkişafı həyata keçirmək və iqtisadi böyümənin davamlılığı baxımından kreditlərin istifadəsi məcburidir. İqtisadiyyatda kommersion fəaliyyətinin davamlı artırılması və diversifikasiyası, müəssisələrin bu prosesə uyğunlaşması üçün maliyyələşdirməyə ehtiyacı vardır. Bu da banklar tərəfindən böyük ölçüdə verilən kreditlər hesabına həyata keçirilir. Digər tərəfdən, bank sektorunda olan güclü rəqabət bankaların bu əməliyyatlarını əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırır. Bu vəziyyət banklarda kredit əməliyyatlarının uğurlu idarə edilməsi bankların gəlirliyi üzərindəki təsirini artırmaqdadır.

Kreditin iqtisadiyyatdakı mənası, müəyyən müddətə verilən puldur. Banklar bu mənada ən əhəmiyyətli qurumlardan biridir. Bank qanunvericiliyi baxımından kredit, bankların öz aktivləri, eyni zamanda manatın və ya xarici valyuta əmanətləri ilə bank xaricində əldə etdikləri fondlar, ölkənin qanuni sərhədləri daxilində və bankın daxili qanunvericiliyə uyğun olaraq, bir tərəfin bir-birinə öhdəliyini və ya bu öhdəliklərin borclarını təmin etmək prosesidir.

Kreditlər ümumi baxımdan, müəyyən müddətdən sonra ödəmək şərti ilə mal, xidmət və pulun satın alınmasını həyata keçirən və ya var olan satın alınmanın müəyyən müddətdən sonra geri alınması üzrə başqa bir şəxsə təhvil verilməsi şəklində ifadə edilə bilər.

Banklar pula ehtiyacı olanlarla öz pullarını dəyərləndirmək istəyənləri görüşdürmək baxımından ən mühüm maliyyə sistemidir. Bankların ən əhəmiyyətli vəzifələrindən biri resursları təmin etməkdir. İkinci əsas vəzifə - təmin etdiyi resursların yerləşdirilməsi, yəni kreditləşməni həyata keçirməkdir.

Bankçılıqdakı kreditləşmə konsepsiyası müəyyən bir müddətdən sonra borcun geri alınmasından daha geniş bir əməliyyat növüdür. Banklar müştərilərinə pul vermək və ya müştərilərinin bankın nüfuzundan faydalanmasına imkan verərək kredit verir.

Kredit iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol oynayır. Kreditdən həm kiçik və iri müəssisələr, həm də ticarət və kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan şəxslər və eyni zamanda ayrı - ayrı fərdi şəxslərdə istifadə edirlər. Kreditin mahiyyətinə görə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Kreditin iqtisadiyyatda mühüm roluna baxmayaraq, iqtisadçılar onun iqtisadiyyatdakı rolunu müxtəlif cür istifadə edirlər. Bəzi iqtisadçılara görə borcalanlar bankdan götürdüyü kreditə görə faiz ödədiklərinə görə bu həmin şəxslərin maliyyə vəziyyətinə mənfi təsir etdiyinə, hətta bəzilərinin müflisləşməsinə belə gətirib çıxara bilir ki, bu da iqtisadiyyata mənfi təsir göstərir. Kreditin mahiyyətini tam olaraq açıqlamaq üçün iqtisadiyyata təsirini, nəticələrini və fəaliyyət göstərdiyi mühiti yaxından izləmək lazımdır.

Kredit müəyyən məbləğdə pul vəsaitlərinin qısa və ya uzunmüddətli dövr üçün müvəqqəti olaraq banklar tərəfindən verilən vəsaitlərdir. Kreditin subyektləri və obyektləri müxtəliflik təşkil edir. Belə ki, verilən kreditlər vasitəsilə subyektlər özlərinin məqsədləri üçün müxtəlif obyektlərin mal və əşyaların satın alınmasını həyata keçirirlər. Banklarda kreditor tərəfindən borcalana kredit verməmişdən əvvəl təkcə bankın resursları nəzərə alınmır, bununla yanaşı borcalanın bunu qaytarmaq iqtidarında olub-olmamasıda nəzərə alınır.

Kredit münasibətlərinin fərdi elementləri kredit obyektləri və subyektləridir. Kreditin obyektini birindən digərinə köçürülən pul və mallardır.

Kreditin obyektini yalnız kredit şəklində deyildir, digər formalarda da ola bilər, xüsusilə icarə, lizinq və s. formalarından da geniş istifadə edilir. Bunlarda kredit kimi bir yerdən digərinə köçürülə bilər. Bu hallarda, onlar arasındakı

əlaqələr də kredit əməliyyatları hesab olunur, lakin onlar kreditin köçürülmə qiymətindən bir qədər fərqli şəkildə həyata keçirilir.

Kreditin dəyəri kimi kredit dəyəri realdır, yəni mövcud olmalıdır və borc verənə kreditor tərəfindən köçürülməlidir. Belə köçürmə mövcud qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq müvafiq razılaşma əsasında həyata keçirilir və krediti nəzərdə tutur. Kredit onların subyektləri arasında borc verən və borcalan arasında kredit əlaqəsi yaradır. Buna görə kredit anlayışı kreditin anlayışından daha genişdir, çünki bu, yalnız kreditinin verilməsi faktını deyil, həm də kreditlərin geri qaytarılması ilə bağlı yaranan qarşılıqlı münasibətlərin, qarşılıqlı iddiaların vaxtında həll edilməməsi borcalan tərəfindən kreditin qaytarılması və ya kreditor tərəfindən müqavilənin pozulması ilə əlaqədardır. Öz növbəsində də, kredit kredit münasibətlərinin əsas elementidir.

Kreditin dəyəri pul şəklində, malın forması, yerinə yetirilən işlər, göstərilən xidmətlər şəklində ola bilər və kredit formasından asılı olmayaraq, onun kreditləşmə prosesində saxlanmalıdır. Borc verən şəxsin borc verdiyi dəyərin qorunması üçün əsas vaxt, onun vaxtında bərpasını təmin edəcəkdir.

Kredit münasibətlərinin subyektləri kreditor və borcalanlardır. Kreditorlar kredit mülkiyyətində olan mövcud olan vəsaitlərini digər şəxslərə müvəqqəti istifadə üçün ötürən kredit iştirakçılarıdır. Kreditorlar fərdi və ya hüquqi şəxslər (müəssisələr, təşkilatlar, qurumlar, dövlət qurumları və s.), həmçinin hökumət ola bilər. Kreditorlar arasında xüsusi yeri banklar tutur. Onlar ilk növbədə digər qurumlardan müvəqqəti olaraq pul vəsaitlərini cəlb edirlər, sonra isə öz müştərilərinə kredit verirlər. Buna görə banklar kollektiv kreditorları adlandırdılar.

Borcalanlar əlavə vəsaitlərə ehtiyacı olan kredit borclarının iştirakçılarıdır və onları kreditorlardan kredit alırlar. Borcalanın xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, borc pulunun sahibi deyil, yalnız müvəqqəti idarəçidir. Buna görə də, bu vəsaitlərin istifadəsi ilə bağlı hüquqları bir qədər məhduddur. Yəni borc

verənlə razılaşdığı şərtlərdən və məqsədlərdən kənara çıxma bilməz. Bu baxımdan borcalan borc verəndən asılıdır. Ancaq bu, kredit əlaqələrində tərəflərin bərabərliyini inkar etmir.

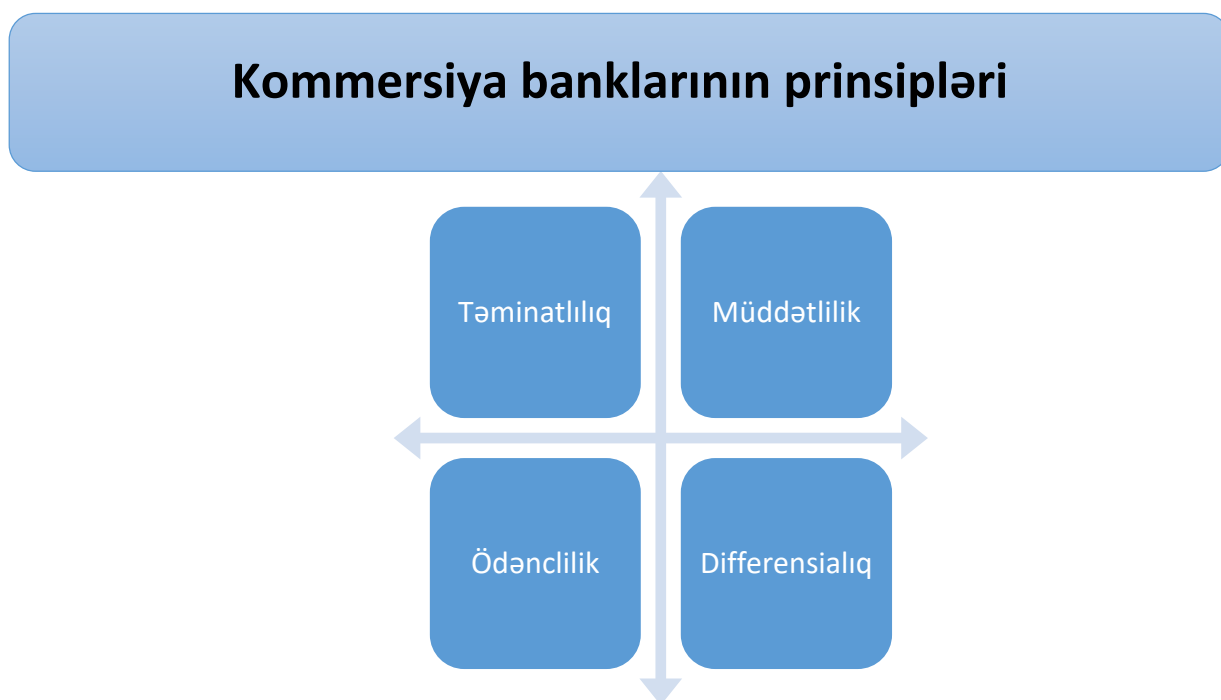
Kredit münasibətlərini ayrı bir iqtisadi kateqoriyaya çevirən bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir. Kredit əlaqələrinin tərəfləri özünə inam və davamlılıq əsasında fəaliyyət göstərmək üçün qanuni və iqtisadi cəhətdən müstəqil olmalıdır, öz öhdəliklərinə görə iqtisadi məsuliyyət daşmalıdır. Bunlar olmadan onlar nə borc verən, nə borcalan statusunu əldə edə bilməyəcək. Borc verən olmaq üçün bir iqtisadi qurum sərbəst şəkildə sərəncam verə biləcək müəyyən vəsaitləri fonda yığılmalıdır. Borcalan olmaq üçün, müəssisə gələcəkdə borcun geri qaytarılması üçün kifayət qədər məbləğə sahib olma şərtlərinə malik olmalıdır.

Kredit münasibətləri könüllü və ədalətlidir. Yalnız bu şərtlər daxilində onlar qarşılıqlı faydalı götürə və inkişaf edə bilirlər. Kreditorlar və borcalanlar bu vəziyyəti könüllü şəkildə müqavilə əsasında əldə edirlər. Bu, onların ehtiyaclarını ən yaxşı şəkildə yerinə yetirmək və öz tərəflərini maraqlandıran kreditlərin hər biri üçün fərqlənir. Kommersiya bankları fiziki şəxslərin, təşkilatların və ümumiyyətlə, onların müştərilərinin kreditləşdirilməsində mühüm rol oynayır.

Kreditin banklar üçün əhəmiyyətli olması ilə yanaşı, müştərinin müqavilənin şərtlərinə əməl etməməsi və krediti müəyyən müddət ərzində ödənilməməsi riski vardır. Bu riskləri minimuma endirmək üçün müştərilərə kredit verərkən çox yaxşı qiymətləndirilməlidir. Müştərinin maliyyə vəziyyəti, etibarlılıq və girovluq baxımından təhlil edildikdən sonra kredit qərarı qəbul edilməlidir. Kredit qərarlarında nə qədər diqqətli olursa olsun, kredit riskini tamamilə aradan qaldırmaq mümkün deyil.

Kreditin mahiyyətini tam anlamaq üçün onun funksiyalarını, prinsip və metodlarını araşdırmaq lazımdır. Kreditləşmə bankın həyata keçirdiyi əsas əməliyyatlardan biridir. Kreditləşmənin gerçəkləşdirilməsi üçün bir sıra prinsiplərə əməl olunmalıdır. Kredit müqaviləsi bağlanan zaman bu prinsiplərə

ciddi əməl olunmalıdır. Bu prinsiplərə riayət etmək həm kreditorun həm də borcalanın üzərinə düşür. Əməl olunmalı prinsiplərə aşağıdakılar aiddir:



Sxem 1. Kommersiya banklarının prinsipləri [7 .s. 33]

Təminatlılıq prinsipi. Kreditin mühüm prinsiplərindən biri təminatlılıq prinsipidir. Kreditor bu prinsipə əsas götürərək, yəni borcalanın krediti qaytarılmasından əmin olaraq kredit verir. Banklar təminatlılıq prinsipinə güvənərək öz kredit fəaliyyətlərini həyata keçirir və müştərinin borcunu nə zaman qaytarılmasını öncədən bilməklə öz gəlirlərini proqnoz etməyə imkan verir. Əgər borcalan bu prinsipə əməl edərsə, kreditordan daha çox kredit əldə etmək şansı qazanmış olur. Kreditin ödənilmə müddəti kreditin məbləğindən və dövriyyə müddətindən asılı olaraq bank tərəfindən müəyyən olunur. Kreditin təmin olunması pul vəsaitlərinin verilməsini, alınmasını və geri qaytarılmasını təmin edən hüquqi sənədlərlə təsdiq olunur. Borcalan kredit qarşılığında hər hansı bir mal və ya mülkünü girov qoyması kreditinin təminatlığını təmin edir. Müştəri girov kimi daşınar və daşınmaz əmlakı, avadanlıqları və qiymətli kağızları qoya bilər. Kreditləşmə prosesində girovların qoyulması və qəbul edilməsi “Azərbaycan Respublikasında Girov haqqında qanun” və Milli Bankın

qaydalarına əsaslanır. Lakin təcrübə göstərmişdir ki, banklar bəzən daha çox yüksək “imicə” sahib olan müştərilərə bəzən elə onların “imicinə” görə kredit verir. Lakin bu yalnız o halda baş verə bilər ki, bank müştərinin borcu qaytarmaq üçün kifayət qədər aktivlərə sahib olmasından əmin olsun.

Müddətlilik prinsipi. Kreditin digər prinsiplərindən biri də müddətlilik prinsipidir. Müddətlilik prinsipinin mahiyyəti götürülmüş kreditin bank tərəfindən müəyyən edilmiş vaxtda geri qaytarılmasını nəzərdə tutur. Bu müddət əvvəlcədən kreditor ilə borcalan arasında bağlanmış müqavilə də göstərilir. Bu prinsipə ciddi əməl olunmalıdır. Kredit müqavilədə göstərilən müddətdə geri qaytarılmalıdır. Müddətlilik prinsipinə əgər əməl olunmazsa, bu zaman bank tərəfindən müxtəlif sanksiyalar tətbiq olunur. Bu sanksiyalara faizin artırılması və ya növbəti dəfə həmin şəxsə kredit verilməsində problemlər yaranır. Əgər bu sanksiyalardan sonra yenə də müştəri tərəfindən borc geri qaytarılmazsa, bank məhkəməyə müraciət edərək borcu hesablanmış faizləri ilə birlikdə borcalandan tələb etmək hüququ vardır. Gələcəkdə bankların digər kreditləşmə əməliyyatlarını həyata keçirməsi üçün müştərilər borclarını müqavilə də göstərilmiş müddət də geri qaytarılmalıdır. Geri qaytarılmamış kreditlərə görə banklar digər müştərilər qarşısında öhdəlik daşıyırlar. Bu isə öz növbəsində bankın gələcək fəaliyyətində və dayanıqlılığında problemlər yarada bilər. Müddətlilik prinsipi bankların fəaliyyətində mühüm rol oynaması onun əhəmiyyətini daha da artırır.

Differensiallıq prinsipi. Differensiallıq prinsipinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, kredit hər müştəriyə verilməməlidir. Bank tərəfindən kredit yalnız onu geri qaytarmaq iqtidarında olan şəxslərə verilməlidir. Differensiallıq prinsipi kredit qabiliyyətinin göstəricisinə, müştərinin aktivləri və borcu ödəməyə təminat verən şəxslərə əsaslanmalıdır. Bu onların maliyyə vəziyyətinin təhlilinə və rentabelliyyətinə görə müəyyən edilir. Adətən bu prinsipə əsasən banklar kredit müqaviləsini daha çox əvvəlcədən tanıdığı daimi müştəriləri ilə bağlayırlar. Bu

prinsip baş verə biləcək itkilərin və borcun gec qaytarılması kimi halların qarşısını almağa kömək edir.

Ödəndirlik prinsipi. Ödəndirlik prinsipinin əsas əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, borcalan şəxs bankdan aldığı krediti ona tətbiq edilmiş faiz ilə birlikdə ödəməlidir. Burada müştərinin üzərinə düşən əsas vəzifə kreditdən səmərəli şəkildə istifadə edərək, götürdüyü krediti faizi ilə birlikdə banka geri qaytarmaqla yanaşı həmin şəxsin özü üçün də gəlir gətirə bilsin. Ödəndirlik prinsipi əsasında komməriya bankları öz gəlirliklərini daha da artırır. Buna görə bu prinsip bank üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu prinsip hər iki tərəf üçün səmərəlilik təşkil edir.

1.2. Komməriya banklarının kredit siyasəti.

Kredit siyasəti qısaca, kredit riskinin müəyyən edilməsi, monitorinqi və onun həll olunması üçün yazılı siyasət və prosedurlarının qurulması və həyata keçirilməsidir. Kredit siyasətini yazılı formaya gətirilməsi ilə kreditləşmə prosesinin standartlaşdırılması onun gəlirliyinin artırmasına səbəb olacaqdır, beləliklə, bankların aktivlərinin kefiyyəti yüksək kredit portfelinə çataraq komməriya banklarının gəlirliyini müsbət yöndə təsir göstərəcəkdir.

Cari siyasətin icrasının nəticələrinin kredit portfelinin ölçüsü, konsentrasiyası və gəlirliyinə təsiri müəyyənləşdirilməlidir və lazımi tədbirlər görülməlidir. Kredit siyasətinin qurulması və onları dövrü olaraq nəzərdən keçirmək üçün:

- Lazımi təşkilati strukturun yaradılması
- Kredit qiymətləndirməsini, erkən xəbərdarlıq və portfelin idarəetməsini həyata keçirən modellərin qurulması
- Makroiqtisadi məlumatların (investisiya planları, valyuta və məzənnə siyasəti və s.) monitorinqi və izahı

- Sektor davranışlarının milli və beynəlxalq səviyyədə qiymətləndirilməsi və monitorinqi,

- Qiymətləndirilmədə, kreditin, marketinqin və riskin idarəedilməsi birlikdə aparılmalı və lazımi qərarlar alınmalıdır. Yenə də bütün bunlar birlikdə banklarda tətbiq olunan və inkişaf etdirilən kredit məhsullarının kredit riski bankların kredit siyasətinə uyğun olmalıdır.

Kredit siyasətinin bankın bütün filialları tərəfindən həyata keçirilməsi üçün bu qaydalar yazılı qaydalara çevrilməlidir. Kredit qaydaları:

-Etibarlı kreditləşmə standartlarının qurulması

- Kredit riskinin tanınması və idarə edilməsi,

- risklərin dəqiq ölçülməsi, nəzarəti və monitorinqi,

- Problemlı kreditlərin tanınması və idarə edilməsi,

- Bankın ehtiyacları üçün portfelin idarə edilməsi dəqiq və aydın şəkildə müəyyən edilməlidir. Bu qaydalar qanuni qurumlar tərəfindən müəyyən edilmiş hüquqi çərçivədən artıq olmamalıdır.

Kredit siyasətinizi yaradan zaman, kredit və satış arasındakı əlaqəni nəzərdən keçirin. Asan kredit şərtləri satışları artırmaq üçün yaxşı bir yol ola bilər, lakin müştərilərin mövcud zərərlərini artırmağa bilər. Kredit siyasəti biznesinizə və nağd pul şəraitinə, sənaye standartlarına, mövcud iqtisadi şəraitlərə və risk dərəcəsinə əsaslanır.

Kommersiya bankları özlərinin kredit siyasətinə əsaslanaraq öz fəaliyyətlərini davam etdirmək üçün bankdan kredit almaq istəyən müştəriləri pul vəsaitləri ilə təmin edir. Kredit siyasəti bir təşkilatın kredit və ya kredit fəaliyyətinə nəzarət etməyə kömək edir. Bu, müştərilərə verilən kredit vəsaiti ilə bağlıdır. Bir təşkilatın səmərəliliyinin və pul axınına təsir göstərə biləcək müxtəlif növ kredit siyasətləri mövcuddur. Kredit siyasəti təşkilatın kredit şöbəsini və

onun fəaliyyətini idarə etmək və ya nəzarət etmək üçün yuxarı rəhbərlik tərəfindən müəyyən edilmiş qaydaları və qanunları əks etdirir. Bu, kredit üzrə tələblərini, kredit məbləğlərini, müştərilərin növlərini, girov tələblərini və tətbiq olunan faiz dərəcələrini özündə ehtiva edə bilər.

Kredit siyasətləri biznes sənayesinə əsaslanır. Avtomobil, ev, akademik, pərakəndə, topdan və kredit kartı kreditləri fərqli kredit siyasətinə sahib ola bilər. Kredit siyasətləri müxtəlif ola bilər. Bəzi kredit siyasəti kreditin uzadılmasında mühafizəkar və ya məhdudlaşdırıcı qaydalara istinad edir. Bəzi kredit siyasət isə daha çox azadlıq və ya rahatlıq təmin etməyə imkan verir. Məsələn, müəyyən bir iş, kredit tədqiqatları və təhlili yerinə borc toplama mövzusunda daha çox diqqət mərkəzində ola bilər. Kredit siyasətinin əhəmiyyəti kredit şöbələrindəki əməliyyatın effektivliyinə görə başa düşmək olar. Bu, onların funksiyalarının davam etdirilməsində qeyri-müəyyənliyin azaldılması ilə bağlıdır. Yazılı qaydalar və təlimatlar dəqiqlik təmin edir və təlimat verməyə kömək edir. Kredit siyasəti siyasət növündən asılı olaraq şirkətin pul vəsaitlərinin hərəkəti üçün də kömək edə bilər. Güzəştli kredit siyasətləri borc öhdəliklərinin azaldır və debitor borclarını artırır, beləliklə pul vəsaitlərinin hərəkəti artır.

Kredit siyasətinə daxil olan bir sıra elementlər vardır. Ən əhəmiyyətli olanlarına pul axınının təmin edilməsi, borc riskinin azaldılması və borcalanların idarə olunması daxildir. Kredit siyasətinin digər mühüm elementləri satış şərtlərini əhatə edir. Bu şərtlərdə hər bir borclunun ödəmənin nə zaman edəcəyi və ödəmə şərtləri haqqda informasiyalar burada öz əksini tapmalıdır.

Yaxşı bir kredit siyasətinin elementləri haqqında daha çox danışılardan biri kredit təhlilidir. Potensial müştərinin kreditini qiymətləndirmək üçün bir sıra variantlar var. Kredit təhlili bunlar içərisində ən mühüm aspekt ola bilər, çünki kredit təhlili düzgün qurulubsa, bu kredit risklərinin baş verməsinin qarşısını ala bilər. Hər bir şirkət tərəfindən kredit siyasətinin həyata keçirilməsinin bir sıra səbəbləri vardır. Kredit siyasəti vasitəsilə pul axınının təmin edir və qaytarılmayan

borc məbləğlərini azaldır və nəhayət, müştərilərlə olan əlaqələrini daha da səmərəli edir.

Bank sektoru iqtisadi davamlı inkişafda mühüm rol oynayır. Kredit siyasəti kommersiya bankının səmərəliliyini əks etdirən riskin və kreditlərin optimallaşdırılması kontekstində ən mühüm vasitələrdən biridir. Ən vacib parametrlərə əsasən, makro və mikro səviyyədə kredit siyasətinin formalaşmasının nəzəri əsaslarını və spesifik xüsusiyyətlərini sistemləşdirmək və kreditləşmə proseslərinin həyata keçirilməsinin təşkilati və metodiki dəstəyinin əsaslandırılması bu vəzifələr arasında əsas yer tutur. Kredit siyasətinin xüsusiyyətləri kommersiya banklarının səmərəliliyinin artırılmasına imkan yaradır. Kommersiya bankları fiziki şəxslərin, təşkilatların və ümumiyyətlə, onların müştərilərinin kreditləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Kommersiya bankları kredit siyasətinə təsir göstərə biləcək bütün amilləri nəzərə almalı və öz siyasətlərini müvafiq şəkildə hazırlamalıdırlar.

Bankların kredit siyasətinin əsas prinsiplərinə aşağıdakılar aiddir:

1. İqtisadi inkişafın ümumi strategiyasına pul siyasətinin əlaqələndirilməsi. Kredit siyasəti bankın ümumi iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas elementlərindən biri hesab edilir və onun depoziti, siyasətə olan maraq, siyasət, bank risklərinin idarə edilməsi ilə əlaqələndirilməsini tələb edir. Ümumi iqtisadi inkişaf strategiyasını təşkil edən əsas elementlərdən biri kimi, kredit siyasəti ümumi strategiya ilə öz məqsədlərinə uyğun olmalıdır və bununla münaqişəyə daxil olmamalıdır.

2. Ölkədə pul siyasəti vəziyyətinin inkişafında və müəyyən bir dövrdə inkişafının nəzərə alınması. Bankın kredit siyasəti əsasən dövlət iqtisadiyyatının dövləti tərəfindən müəyyən edilən xarici mühitlə bağlıdır.

3. Maliyyə bazarının vəziyyətini proqnozlaşdırmaq üçün monetar siyasətinin inkişafında nəzərə alınmalıdır. Bankın kreditləşdirmə fəaliyyətinin

həcminə dair strateji məqsədlərini müəyyənləşdirərkən, kreditlərin verilməsi dərəcələrini, kredit müştərilərinin formalarını və növlərini proqnozlaşdırmaq və ümumi dövriyyədə bu dövrdə gözlənilən bəzi dəyişikliklər daxil edilməlidir.

4. Bankların kreditləşmə fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin hüquqi normalarına riayət olunmasını təmin etmək lazımdır. Fərdi sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi fəaliyyətinin digər sahələrində olduğu kimi bankların kredit fəaliyyəti də dövlət tərəfindən aktiv şəkildə tənzimlənir. Belə tənzimlənmənin formaları Mərkəzi Bankın xüsusi qanunları və qaydalarıdır.

5. Bankın daxili imkanları və inkişaf imkanlarını nəzərdən keçirməlidir. Bankın fəaliyyətinin kreditləşdirmə həcmi, istiqamətləri diversifikasiya edilməsi, fərdi əməliyyatların mümkünlüyü və müəyyən borc alətlərinin tətbiqi böyük ölçüdə onun səhmdar kapitalının ölçüsü, maddi-texniki bazanın səviyyəsi və innovativ texnologiyalar, ixtisaslı kredit menecerləri, təşkilati strukturu, idarəetmə və daxili resurs potensialını xarakterizə edən digər elementlər.

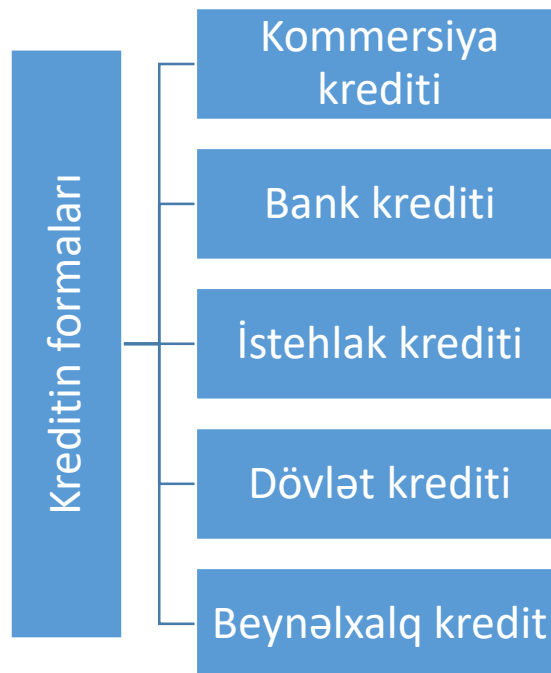
Kommersiya banklarının kredit siyasəti makroiqtisadi, sahə və region amilləri və bankın daxili amilləri əsasında müəyyənləşir.

II FƏSİL . KREDİTLƏŞMƏ PROSESİNİN TƏŞKİLİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ

2.1. Kreditin formalarının məzmunu

Ölkə iqtisadiyyatının gedişi, ticarət fəaliyyətinin davamı və istehsal və istehlakın davamlılığı kimi bir çox mövzuda vacib olan bank kreditlərini fərqləndirmək mümkündür. Kredit, maliyyə dünyasında bir çox fərqli mənalara sahib olan geniş bir termdir. Umümi olaraq, bir borcalanın daha qiymətli bir şey aldığı və daha sonra borc verənə faizə ilə birlikdə ödəməyi qəbul etdiyi müqavilə olaraq tanınır.

Banklar tərəfindən istifadə edilən kreditlər istifadə sahələrinə, onların ödəmə müddətinə, istifadə olunan resurs növünə və istifadə olunacaq fəaliyyətin xüsusiyyətlərinə görə fərqliliyə məruz qala bilər. Kreditləri istifadə sahələrinə nəzərə alaraq, aşağıdakıları əsas qruplara bölmək olar:



Sxem 2. Kreditin formaları [7. s. 38]

Kommersiya krediti ticarət və sənaye fəaliyyətinin həyata keçirilməsi və maliyyələşdirilməsi məqsədilə kommersiya kreditləri, sənaye və ticarət sahəsində fəaliyyət göstərən fiziki və hüquqi şəxslərə verilmiş kreditlərdir. Kommersiya krediti – kreditor kimi çıxış edən müəssisə, şirkətlər və s. tərəfindən xidmətlərin

və malların müəyyən bir müddət ərzində ödəməklə borc alanlara pul şəklində verilən kredit formalarından biridir. Bu kredit formasını digər yandan veksəl krediti kimi adlandırılmasının əsas səbəbi, kommersiya kreditini alan zaman borc alanlar öhdəlik kimi veksəl vermesidir.

Bildiyimiz kimi bütün kreditlərə görə faiz alınır. Kreditin bu formasında isə faiz hesablanan zaman öhdəlik kimi verilən veksəlin məbləği və malın qiymətinə əsaslanaraq hesablanır. Eyni zamanda kommersiya kreditinin faizi bank kreditinin faizi ilə müqayisə də daha aşağı olması digər müsbət xarakterik xüsusiyyətlərindən biridir. Kommersiya kreditinin əsas səciyyəvi xüsusiyyətləri onun tərəfdaşlarının təsərrüfat subyektləri olması, qısamüddətli olması, satışı daha da sürətləndirir və çox zaman topdansatış zamanı tətbiq olunmasıdır.

Kommersiya kreditinin 3 növü vardır [2. s. 65] :

- Borc alaraq götürülmüş əmtənin müəyyən olunmuş müddət ərzində geri verilməsini göstərən kredit;
- Girov kimi qoyulmuş malların satılmasından əldə olunan gəlir hesabına geri qaytarılan kredit;
- Açıq hesabla kreditləşmə

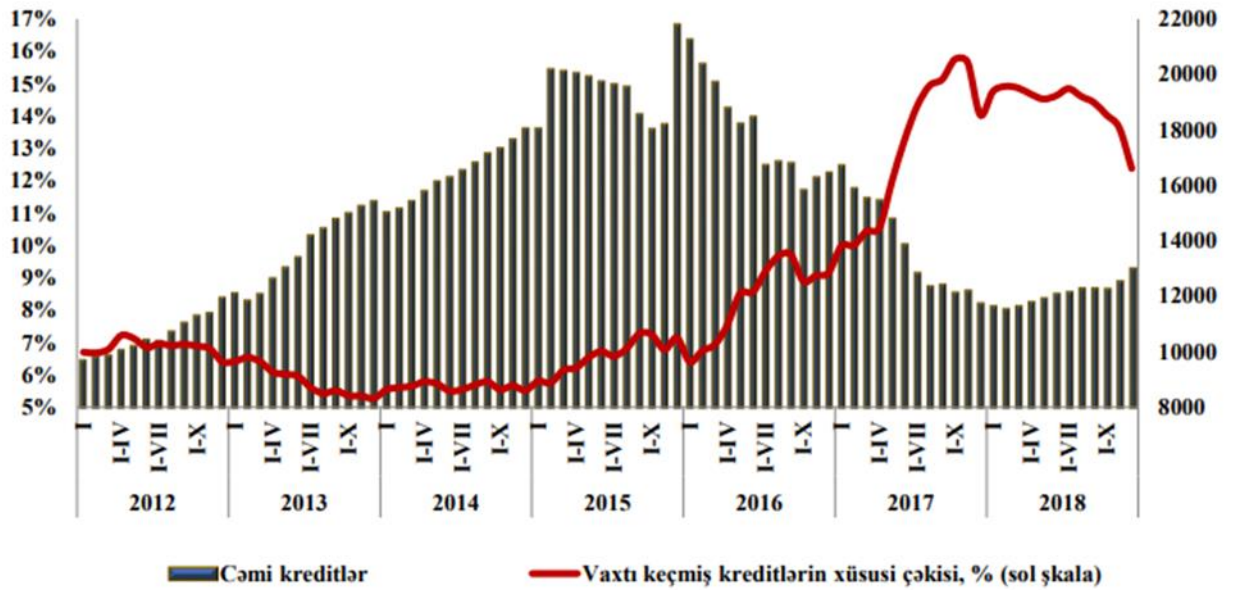
Kommersiya krediti ərizələrində bank, müəssisənin illik maliyyə hesabatına və müəssisənin keçmiş çek kredit ödəmələrinə baxır. Şirkətin etibarlılığının ölçülməsini təmin edən rüblük maliyyə hesabatına əsasən, şirkətin ödəmə qabiliyyəti və əldə edə biləcəyi kreditlər müəyyən edilir. İşiniz də ödənilməmiş bir çek və ya qanun layihəsi varsa və ya əvvəl bankla problemi varsa, bu krediti almaq imkanını azaldır. Girov vasitəsi ilə kreditörün riski azalır və şirkət öz kreditlərini daha çox təsdiqləyəcəklər.

Bank krediti fiziki və hüquqi şəxslərə əmtəə formasında verilən və ən çox istifadə edilən kredit formalarından biridir. Bu kredit formasını kommersiya bankları və ya kredit fəaliyyəti ilə məşğul olan digər kredit təşkilatları verə bilər.

Borcalan götürdüyü krediti səmərəli istifadə etməklə həm kreditora borcu faizi birlikdə qaytarmaqla yanaşı özü də müəyyən qədər mənfəət qazanmış olur. Bank kreditinə görə ödənilən faiz bağlanmış kredit müqaviləsində əks olunur. Bank krediti biznesin və ya fərdin bir bank və ya kredit təşkilatından istifadə edə biləcəyi kreditin ümumi məbləğidir. Bir iş və ya fərdin bank krediti borcalanın krediti geri qaytarma qabiliyyətinə və bank təşkilatında mövcud olan ümumi kredit məbləğindən asılıdır.

Bank krediti banklar və borcalanlar arasında borcalanın kredit borcunun qiymətləndirilməsinə əsasən borcalana kredit verməklə razılaşılır. Bank kreditləri həmçinin banklara borc verən və ya müştərilərə borc verən kreditlərə aiddir. Bank kreditinin əhəmiyyəti ötən yarım əsrdə əsaslı dərəcədə artıb, çünki istehlakçılar müxtəlif ehtiyaclar üçün bank kreditindən istifadə edirlər.

Bununla birlikdə, müəssisələr də bank kreditindən istifadə edirlər. Bir çox müəssisələr öz başlanğıc xərclərini ödəmək, mal və xidmətlərin ödənilməsi və ya pul vəsaitlərinin hərəkəti üçün əlavə vəsait lazım olur. Nəticədə startuplar və ya kiçik biznes üçün bank kreditini qısamüddətli maliyyələşdirmə kimi istifadə edir. Bank kreditinin təsdiqlənməsi borcalanın kredit reytingi və gəliri və ya girov, aktiv və ya borclarının da daxil olduğu digər mülahizələrlə müəyyən edilir.



Qrafik 2. Bank kreditlərinin həcmi, mln. Manat [18. s. 59]

Qrafikdəndə görüldüyü kimi bank kreditlərinin ümumi həcmnin minimum həddi təqribi 6,5% 10000 mln manat 2012-ci ilin yanvar ayı üzrə görülərkən, maksimum həddi isə 17%-lə 22000 mln. manat 2016-cı ilin ilk ayında müşahidə olunmuşdur. 2012-ci ilin yanvar ayından etibarən 2015-ci ilin son aylarına qədər müxtəlif dalğalanmaların olmasına baxmayaraq bank kreditlərinin ümumi həcmində artışı müşahidə olunmuşdur. Ən radikal dəyişikliklər isə 3 ay ərzində 3.5% artışı fərq ilə göstərmişdir ki, bu da 2015-ci ilin oktyabr və 2016-cı ilin yanvar ayı arasında özünü göstərmişdir. Maksimum kredit həcmnin 2016-cı il yanvar üzrə göstərməyinə baxmayaraq, ondan sonra 2018-ci ilin ilk ayına qədər müəyyən cüzi artımların olmasına baxmayaraq kreditin ümumi həcmində azalmalar müşahidə olunmuşdur ki, bunun da səbəbini manatın dəyərini itirməsi, iqtisadiyyatda baş verən inflyasiyaya izah edə bilərik. İqtisadiyyatda sabitliyin əldə olunması ilə 2018-ci ilin ilk ayından sonra son aylara doğru bank kreditlərinin həcmi cüzi dəyişikliklərlə artmaqla dekabr ayı üzrə 13000 mln. Manat təşkil etmişdir. Buradanda iqtisadiyyatla kredit arasındakı əlaqəni açıq şəkildə görmək mümkündür.

Vaxtı keçmiş kreditlərin xüsusi çəkisinin minimum həddi 5.5% 2013-cü ilin dekabr ayında göstərmişdir. Lakin maksimum həddi isə 15.5% göstərici ilə 2017-ci ilin dekabr ayı üzrə göstərilmişdir.

İstehlak krediti gündəlik həyatda fərdlərin istehlak xərclərini maliyyələşdirmək məqsədilə verilir və fərdi gəlir səviyyəsinə nisbətə kiçik miqdarda kreditlər verilir. Kreditin bu forması uzunmüddətli istifadəyə əsaslanır. Şəxslər hər hansı bir malın alınmasında və ya öz ehtiyaclarını qarşılamaqda imkanları yeterli qədər olmadıqda istehlak kreditlərinə üz tuturlar.

İstehlak krediti əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin artmasına kömək edir. Bu kredit forması təkcə istehlakçılar üçün deyil, eyni zamanda istehsalçılar üçün də sərf edir, çünki bununla istehsalın fasiləsizliyi təmin edilir. İstehlak kreditində kreditor kimi həm banklar, həm də firma və ya müəssisələrin özü də iştirak edə bilər. Hər iki formada alıcı istehlak kreditinin həcminə uyğun olaraq öncədən müəyyən qədər ödəniş etməlidir. Qalan məbləği isə müəyyən olunmuş müddət ərzində geri ödəyir. Ödəmələr həyata keçirilmədikdə isə kredit borc alandan geri alınır.

İstehlak krediti, kommersiya kreditinə zidd olaraq, şəxsi, ailə və ya məişət məqsədləri üçün fərdi şəxslərə verilən kreditlərdir. Ev, təhsil və fərdi kreditlər və s. istehlak kreditlərinə nümunə olaraq göstərə bilərik. İstehlak krediti, banklar və ya digər borc verən şəxslər tərəfindən fiziki şəxslərə öz məqsədləri üçün verdiyi kreditdir.

İstehlak krediti - fərdi istifadə üçün müəyyən olunmuş kredit formalarından biridir, adətən borcalanın ödəmə qabiliyyətinə əsaslanır. İstehlak kreditinə görə ödənilən faiz dərəcə isə banklara və kreditin ümumi həcminə, məbləğinə və müddətinə görə dəyişə bilər. İstehlak kreditlərində tətbiq olunan faiz dərəcələrinə və kreditdən istifadə limitinə görə istehlakçıya daha çox imkanlar təqdim edə bilər.

İpoteka krediti uzunmüddətli kredit olub, əhaliyə kreditin qaytarılmasına dair təminat verdikdən sonra hər hansı bir ev və ya torpağına alınması üçün verilən kredit formalarından biridir. İpoteka hal-hazırda mövcud olan və ya iləridə açılacaq olan kredit üçün müəyyən bir daşınmaz əmlakın təminat kimi göstərilməsidir. Borc alan borcunu ödəmədiyi təqdirdə, kreditor ipoteka ilə alınan əmlakı sataraq satışdan əldə olunan gəlirləri götürmək imkanına sahibdir. Bir ipoteka üzrə aylıq ödənişlər etməlidir və tam ödənişdən əvvəl, çox vaxt 15, 20 və ya 30 il müddətinə müəyyən bir müddət var. Bəzi ipotekalar sabit faiz dərəcələrinə malikdir, digərləri isə dəyişkən faiz dərəcələrinə malikdirlər.

Əgər istifadə etmək istədiyiniz ümumi kredit məbləği yüksəksə və ya gəliriniz krediti geri qaytarmaq üçün kifayət deyilsə, ev, torpaq, avtomobil kimi bir əmlaka malik olduğunuz halda bu əmlakı girov kimi göstərərək ipoteka kreditindən istifadə edə bilərsiniz. Əgər borc alanın kredit tarixçəsində hər hansı bir gecikmə və ya ödənilməmiş kreditlər mövcuddursa, bu halda həmin şəxsə ipoteka krediti verilməyəcəkdir. İpoteka krediti verilən zaman krediti götürmək istəyən şəxsin gəlir mənbələrində araşdırılır. Gəlir qaynağı aşağıdırsa, bu zamanda ipoteka krediti verilməyə bilər.

Dövlət krediti xəzinədarlıq istiqrazları, dövlət istiqrazları və milli və beynəlxalq pul bazarları kimi dövlətdə satılan hər cür qiymətli kağızların satışı məqsədilə qiymətləndirilən vəsaitləri əhatə edir. Bu kredit formasında borcalan kimi əhali, kreditor kimi isə dövlət və hakimiyyət orqanları iştirak edir. Dövlət krediti iqtisadiyyat üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etməsinə baxmayaraq, ondan istifadənin artması bəzi hallarda borcun yaranmasına səbəb ola bilər.

Hökumət fərdi şəxslərə, icmalara və müəssisələrə ehtiyaclarına uyğun olaraq müxtəlif şöbələr vasitəsilə kredit proqramları təklif edir. Bu kreditlər açıq bazarda borc ala bilməyənlərə kapital qoyur. Dövlət kredit proqramları aşağıdakı sosial-iqtisadi səviyyələrdə aşağıdakı uzunmüddətli faydalar əldə etməyi məqsəd qoyur:

- Milli iqtisadiyyatın və vətəndaşlarının həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması

- Sahibkarlığı və innovasiyanı inkişaf etdirmək

- Fəlakətlərə qarşı qorunma və yardımın göstərilməsi

- Ölkənin insan kapitalını daha da yaxşılaşdırmaq

- Veteranlara və onların övladlarına keçmiş töhfələrə görə mükafat verilməsi və indiki tələbatın ödənilməsinə yardım etmək

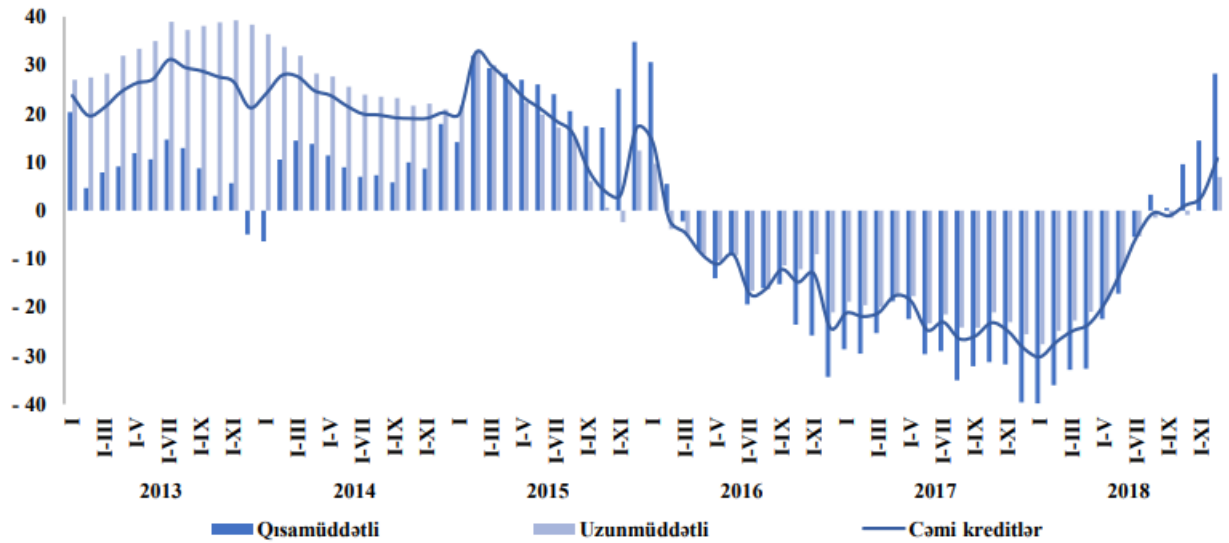
Dövlət kreditləri adətən xüsusi kreditorlar tərəfindən təklif olunanlara nisbətən diskontlaşdırılmış faiz dərəcələri ilə təklif olunur. Kommersiya kreditlərində isə nisbətən yüksək faiz dərəcələrinə malikdir.

Beynəlxalq kredit adından da görüldüyü kimi beynəlxalq səciyyəyə malik olan kreditdir. Beynəlxalq kreditin tərəfdaşları hüquqi şəxslər, beynəlxalq səviyyədə olan təşkilatlar və dövlətlərdir. Beynəlxalq kreditin digər kredit formalarından ən əsas fərqi dövlətlər arasında həyata keçirilməsidir. Dövlətlər malların idxal və ya ixrac edilməsi zamanı da beynəlxalq kreditdən istifadə edilə bilər.

Hər hansı bir iqtisadi kateqoriya kimi beynəlxalq kredit, iqtisadi əlaqələr kompleksində, xidmət edən amillər və obyektlər müəyyən edilməlidir. Beynəlxalq kredit - ödəmə və faizi ilə birlikdə ödəniş şərtləri üzrə valyuta və əmtəə ehtiyatlarının təmin edilməsindən ibarət beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sahəsində kredit kapitalının hərəkətidir.

Beynəlxalq kreditin yaranması və inkişafı üçün obyektə əsas xarici ticarətin inkişafı, iqtisadi əlaqələrin beynəlmilləşdirilməsinin gücləndirilməsi, kapitalın beynəlxalq ictimailəşdirilməsi, ixtisaslaşma və birgə istehsalın təsiri altında milli çərçivə üçün istehsalın elmi və texnoloji tərəqqisidir. Beynəlxalq kreditlərin

həcmindəki müasir artım maliyyə qloballaşmasının dünya maliyyə bazarının belə bir sektora beynəlxalq kredit bazarı kimi təsirinə bağlıdır.



Qrafik 3. Kredit qoyuluşunda artım, %-lə (müddət üzrə) [18. s. 61]

Uzunmüddətli kredit qoyuluşları 2013 və 2014-cü illər üzrə daha çoxluq təşkil etmiş və özünün maksimum həddi olan 40% məhz bu illər arasına təsadüf edir. 2015 və 2016-cı illər üzrə isə 2013 və 2014-cü illərin əksi olaraq qısamüddətli kreditlərin həcmində artım olmuşdur. 2016-cı ildən etibarən 2018-ci ilin sonlarına doğru həm qısamüddətli, həm də uzunmüddətli kreditlər üzrə kəskin azalmalar müşahidə olunmuş xüsusilə qısamüddətli kreditlər də daha çox özünü göstərir. Lakin 2018-ci ilin son aylarında isə qısamüddətli kreditlərdə artım olduğu görünür.

2.2. Kreditləşmə prosesinin mərhələlərinin məzmunu

Kreditləşmə prosesi müştərinin banka kredit üçün müracəti ilə başlamış və kreditin krediti ödənməsinə qədər davam edən bir prosesdir. Banklar bu prosesin hər bir mərhələsini çox yaxşı planlaşdıraraq ümumi kredit siyasətini müəyyənləşdirirlər. Kredit prosesinin müvəffəqiyyəti bankın kreditləşdirmə məqsədlərindən və bu məqsədlər üçün müəyyən edilmiş siyasətdən asılıdır.

Banklarda borc almaq istəyən təşkilatlar və fiziki şəxslər banklar tərəfindən bəzi qiymətləndirmələrə məruz qalırlar. Qiymətləndirmələrin nəticəsi olaraq, uyğun olanlara kredit verilir. Kredit mənfəət qazanmaq üçün yerinə yetirilsə də, kredit verilən zaman bazar şərtlərini nəzərdən keçirmək vacibdir.

Kreditləşmə prosesində kredit prinsiplərini də nəzərə almaq lazımdır. Kommersiya bankları hər hansı fərdlər və ya təşkilatlar üçün kredit açmamışdan əvvəl kreditin gəlirliyini müəyyən edilməsi və kredit limitlərinin müəyyən edilməsində prinsip və standartlara uyğun olaraq davranmalıdır. Bank risklərini minimuma endirməkdə kömək etmiş olur.

Kreditə görə tutulan komisyona və digər xərclər bankların öz aktivlərinin əsas məqsədi olan kredit alacaqlarında baş verə biləcək və ya yarana biləcək zərərlər üçün ehtiyatları müəyyən etmək üçün istifadə olunur.

Faiz, sadə mənada, pul kreditinin məsuliyyətidir. Faiz pul köçürmələri zamanı valyuta mübadilə dərəcəsinin dəyişdirilməsi üçün alınan məbləğdir və qaytarılmaması riskidir. Banklar, müxtəlif fəaliyyətlər nəticəsində əldə etdikləri resursları dəyərindən yuxarı qiymətləndirərək gəlir əldə etməlidirlər.

Bu proses müxtəlif mərhələlərdən ibarətdir. Lakin əsas mərhələlər aşağıdakı proseslərdən ibarətdir:

- a) Kredit üçün müraciət
- b) Kreditin dəyərləndirilməsi
- c) Kredit verilməsi haqqında qərarların qəbul edilməsi
- d) Kredit təminatı
- e) Kredit müqaviləsi
- f) Daxili audit və kreditin monitorinqi
- g) Kreditin geri qaytarılması

Bu mərhələlərdən keçən kredit prosesinin məqsədi kommersiya kreditlərinin bankın kreditləşmə siyasətinə uyğun olaraq tətbiqini həyata

keçirməkdir. Bu siyasət daxilidə həyata keçirilən əməliyyatlar və bu əməliyyatların bankın hansı səviyyəsində həyata keçirildiyinə nəzər yetirək.

a) Kredit üçün müraciət

Bütün növ kreditlər üçün müraciətlər bankın istənilən filiallarında həyata keçirilir. Kredit tələb edilərkən necə bir faylların hazırlanacağı və hansı sənədlərin yer alacağı müəyyəndir. Müştəri bank tərəfindən tələb olunan bütün sənədləri verməlidir. Müştərinin müraciəti "kredit departamenti" tərəfindən ilkin qiymətləndirilməyə alınır. Kredit departamenti şöbə müdirinin başçılıq etdiyi kredit məsələləri üzrə məsul müavin və digər səlahiyyətlərdən ibarətdir. Filialda edilən araşdırmada firmanın maliyyə məlumatlarının qiymətləndirilməsi, kredit axtaran şirkətin bazar nüfuzu, eləcə də tərəfdaşlar və menecerlər haqqında mümkün qədər çox məlumat əldə etmək təmin edilir [11. s. 33]

Kredit üçün müraciət edilən zaman maliyyə vəziyyəti və geri ödənməsi üçün lazımi resursların olub-olmaması araşdırılaraq qiymətləndirilir. Bu mərhələdə təkcə müştərinin maliyyə vəziyyəti deyil, eyni zamanda kredit keçmişdə nəzərdən keçirilir, yəni əvvəlki kredit borcunun ödənişində hər hansı bir gecikmələrin olub-olmaması və ya kredit borcunun tam qaytarılıb-qaytarılmaması araşdırılır. Eyni zamanda əgər kreditin məqsədi kommersiya banklarının kredit siyasətinə uyğun gəlməzsə, bu müraciətdən imtina etmək hüquqları vardır. Əksi halda isə yəni bankın kredit siyasətinə uyğunsuzluq aşkar edilməzsə, kredit qərarının verilməsi üçün müştəri daha yaxından analiz edilir.

Kredit prosesi şirkətlə və şirkətlə işləmək istəyən bankın kreditin tətbiqi ilə başlanır. Bundan sonra şirkət və sektor yaxşı analiz edilməlidir. Kredit tələb edən firmanın analizi edilərkən firmanın sektorunun ətraflı təhlili tələb olunur. Xüsusilə, sektor üçün analiz firmaya uyğun olan kreditin növünü və onun ödəmə müddətini müəyyənləşdirməkdə vacibdir.

Bank kreditlərinin keyfiyyəti və strukturu bu bankın kredit siyasətinin əks olunmasıdır. Praktikada bir firma tərəfindən kredit müraciət edildikdə, bankın texniki və maliyyə mütəxəssisləri tərəfindən kredit qiymətləndirmə hesabatı hazırlanır. Bu hesabatda firmanın gəlirləri və xərcləri müxtəlif maliyyə əmsalları ilə ətraflı təhlil olunur.

b) Kreditin dəyərləndirilməsi

Kredit dəyərləndirilməsi, yəni kredit analizi, bankların xüsusi departamentləri tərəfindən həyata keçirilir. Kredit dəyərləndirilməsi kredit prosesinin ən mühüm, vacib və ən çətin mərhələsidir. Bu sahədə analiz apara biləcək xüsusi təlim keçmiş ixtisaslaşmış personallar işə götürülür və banklar bu ixtisaslaşmış kadrların hazırlanmasına çox həssasdırlar. [11. s. 33]

Kredit analizi geniş mənası ilə yalnız kredit üçün müraciət edən şəxslər və təşkilatların kredit dəyərliliyi mövzusunda bir qərar vermək üçün lazımlı və əlaqədar görülmə məlumat və sənədlərin qiymətləndirilməsini deyil, həm də bir kredit riskinin idarəedilməsini də əhatə edir. Bu riskə böhranın idarəedilməsi, müştərilərin ödənişdə çətinlik çəkdiyinə səbəb olan problemlər və gecikmiş kreditlərin qiymətləndirilməsi aiddir. Başqa sözlə, kredit analizi yalnız maliyyə hesabatlarını təhlil etməklə yanaşı həmin şirkətin keçmiş, indiki və ən əsas isə gələcək fəaliyyətinə təsir göstərmiş və təsir göstərə biləcək bütün amillərin qiymətləndirilməsini də əhatə edir.

Kredit təhlili zamanı müəyyən bir müddət ərzində müştəriyə veriləcək müəyyən kredit məbləğində olan riskləri müəyyən etmək vacibdir. Hər kredit geri ödənməmə riski ilə yanaşı inflyasiya riskini də daşıyır. Inflyasiya riski, kreditin verilmə tarixi və kreditin qaytarıldığı tarix arasında pul dəyərinin dəyişməsi səbəbindən yaranan itkilər, böyük kütlələrdən müxtəlif adlarla böyük vəsait toplayan maliyyə institutları üçün çox diqqət yetirilməmiş ola bilər. Lakin, geri ödənməmə riskləri banklar üçün ən vacib məsələdir.

Hər bir kredit, müxtəlif ölçülərdə olmasına baxmayaraq, geri ödənməmə riskini daşıyır [11. s. 34]

Uzun illərdən bəri davam edən təcrübələr və məhdud sayda aparılan araşdırmalar, müəssisələrin uğursuzluqları və kreditlərin geri ödənməmə səbəblərinin başında idarəedici səhvlərin olduğu göstərilmişdir.

Kreditin təhlilinin əsas məqsədi kredit xəttini tələb edən real və ya hüquqi şəxslərin müqavilənin şərtlərinə uyğun olaraq krediti ödəmək qabiliyyətinə və istəklərinə sahib olub olmadığını müəyyən etməklə kredit riskini azaltmaq. Kredit analizi və şirkətin maliyyə məlumatlarının nəticələri nəzərə alınmaqla həyata keçirilir.

Kreditin analizi firmanın kredit tələbinin hansı məqsədlə tələb edildiyini araşdırmaqla başlamalıdır. Kredit məqsədi düzgün şəkildə bildirilməlidir və kredit müvafiq məbləğ və ödəmə şərtləri ilə təmin edilməlidir.

c) Kredit verilməsi haqqında qərarların qəbul edilməsi

Bank qanununda kreditin sərhədləri və bu limitlər içində olan hansı kredit qərarının bankın hansı orqanları tərəfindən veriləcəyi hökmə bağlıdır. Banklarda idarə heyəti və kredit komitələri əməliyyatları tez bir şəkildə həyata keçirmək üçün çox tez-tez görüşürlər. Kreditlərin verilməsi funksiyasının istədiyi kimi həyata keçirilməsi üçün banklar kredit qərarı qəbul etmə səlahiyyətlərini aşağı birləşmələrə köçürə bilirlər. Bu transfer prosesi nəticəsində filiallar, regional müdürlüklər və kredit müdürlüklərinin bir qismi kredit qərarı verə bilər. Səlahiyyətlərin ötürülməsinin məhdudiyyətləri və qaydaları əvvəlcədən müəyyənləşdirilir və bu həddlər üzrə kredit verirlər. Əgər bu məhdudiyyətlərdən kənara çıxılara, ağır cəzalara məruz qala bilirlər. Kredit qərarları qəbul edərkən, kredit də strukturlaşdırılmışdır. Kreditin qiymətinin, müddətinin və ödəniş şərtlərinin müəyyən edilməsi kreditin strukturlaşdırılması prosesidir.

Kredit vermək qərarı alındıqdan sonra kreditin quruluşu bir neçə mərhələdən ibarətdir. Kreditlərin qiyməti zamanı müştərinin istifadə etdiyi fondun ekvivalenti kimi müəyyən edilir. Bu məbləği müəyyənləşdirərkən, fondun dəyəri nəzərə alınır və onda inzibati xərclər və kreditlə bağlı mənfəət marjası əlavə edilir. Bundan sonra kreditin riski müəyyənləşdirilir. Çünki kredit qiyməti müştərinin kredit dəyərinə görə dəyişəcək, kredit dəyərliliyi yüksək olan müştəri üçün qiymət, kredit dəyərliliyi aşağı olan müştəri üçün müəyyən olunan məbləğdən daha az olacaqdır.

Kredit açılmamışdan əvvəl məlumat toplanır və təhlil edilir, sonra kredit rədd edilir və ya qəbulu qərarı alınır. Kredit qəbul edilməsi qərarı alındıqda kredit strukturlaşdırılmalıdır. Kreditin yenidən qurulması məbləğin, müddətin, girovun, faiz dərəcəsinin, sənədin sənədləşdirilməsini və müştəri ilə danışıqlar prosesini əhatə edir. Bu mərhələdən sonra kredit razılaşması əldə edilir və müqavilə əldə edildikdə kredit müqaviləsi imzalanır.

d) Kredit təminatı

Banklar kreditləri təmin etmək üçün təminat kimi girov tələb edilir. Müştəri borcunu ödəmədikdə, təminat nağd pula çevirir və krediti bağlayır. Təminat kimi qoyulacaq əşyalar bankın kredit siyasətinə və ölkə qanunvericiliyinə uyğun olmalıdır. Girovun növü və məbləğinə təsir edən ən vacib amil kredit riskidir. Təminata daşınar və daşınmaz əmlaklarda aid ola bilər.

Kreditin təminatları müəyyən edilərkən, qəbul edilmiş kredit riskini azaltmaq və şirkətin fəaliyyətlərini hər hansı bir şəkildə davam etdirməməsinin qarşısını almaq məqsədi daşıyır.

Borcun geri qaytarılmaması halında alınan girovun təbiətinə və onu necə istifadə etmək prinsiplərinə dair prinsiplər kredit müqaviləsində göstərilmişdir. Bundan əlavə, kreditin bağlanması üçün istifadə ediləcək girov üçün zəruri sənədlər hazırlanır. Bu mərhələdə bank tərəfindən girov götürülmüş dəyərlərin

mövcudluğu və müəyyən dəyərə malik olub-olmadığı barədə zəruri araşdırmalar aparılmalıdır.

Kreditin geri qaytarılmasını təmin edən əsas mənbə, şirkətin fəaliyyəti nəticəsində alınan pullardır. Banklar təminat alınarkən firmanın vəziyyətini nəzərə alırlar. Bank uzun illər etibarlı şirkətlərə kredit verə bilsə də, yeni bir müştərilərinə də kredit verə bilər və kommersiya fonunda yeni bir şirkətə kredit əlavə edə bilərlər.

e) Kredit müqaviləsi

Borc vermənin bütün mərhələlərini əhatə edən kreditləşmə prosesinin son mərhələsi kredit müqaviləsi bank və kredit müştəri arasında hüquqi əlaqəni əks etdirir. Kredit müqavilələri banklar və kredit müştəriləri tərəfindən bankların əvvəlcədən hazırladığı və standartlaşdırdığı sənədlərin imzalanmasının nəticəsidir.

Kredit müqaviləsi kreditlərin risklərini azaltmaq üçün bəzi məhdudlaşdırıcı maddələrdən ibarət olan bir müqavilədir. Müqavilənin bəzi müsbət müddəaları və bəzi mənfə müddəalar var. Müsbət müddəalara bankın müştəri və müəssisələrə əsas əməliyyatlar və maliyyə hesabatları haqqda məlumat verməlidir, mənfə müddəalara isə bankın kredit alıcısını nəzarət altında saxlamağa hazırladığı və şirkətin fəaliyyətini məhdudlaşdırma bilən və şirkətin borc dərəcəsini təsir edə biləcək fəaliyyətlərdən ibarət olan bəzi müddəalardan ibarətdir.

Kredit müqaviləsində kreditin ümumi həcmi, tətbiq olunan faiz, komissiya və digər əlavə xərclər, kredit təminatı, girov kimi qoyulan daşınar və ya daşınmaz əmlaklar, səlahiyyətli nümayəndələrin adları və imzaları, borcalanın qanuni yaşayış yeri və sonda kreditə görə təminatın alınması halında kreditor və müştərinin imzaları göstərilməlidir.

f) Daxili audit və kreditin monitorinqi

Daxili audit funksiyası bankların kapitalın adekvatlığını tənzimləyən meyarları çərçivəsində hazırlanır, kredit prosesinin qanunvericiliyə və ümumi kredit siyasətlərinə uyğun olub-olmadığı, davamlı olaraq və əməliyyatların icrası zamanı izlənilir. Kreditin monitorinqi kredit geri ödənilənə qədər həm kreditin, həm də müştərinin monitorinqi şəklində aparılır. Bu proseslərin hər biri adətən fərdi müştəri vahidləri tərəfindən həyata keçirilir.

Kredit təsdiqləndikdən hətta ödənişlərini vaxtında ödənməsinə baxmayaraq, gələcək yarana biləcək risklərə qarşı mütəmadi olaraq monitorinqi aparılmalıdır. Kredit monitorinqi zamanı cari maliyyə hesabatlarında mütəmadi olaraq yoxlanılmalı və şirkətlərin maliyyə məlumatları və maliyyə ekspertizası aparılmalıdır. Kreditin məqsədinə uyğun olaraq istifadə olunub-olunmaması yoxlanılmalıdır.

Hər bir kreditin monitorinqinin tezliyi kreditin keyfiyyəti və həcmi ilə müəyyən edilir. Kreditlərin keyfiyyətini ölçən və kreditin monitorinqinin tezliyini müəyyən edən banklarda kredit reyting sistemi mövcuddur. Müəssisələrə ziyarətin təşkil edilməsi monitorinqin əsas mərhələsindən biridir. Hətta ən geniş şəkildə analiz aparılsa belə müəssisələrə ziyarət edilmədən analiz əksik olacaqdır.

Kreditin monitorinqi və nəzarəti, tədbirlərinin həyata keçirilməsi və zərurət olduqda isə təşkilatın tam, effektiv və vaxtında həyata keçirdiyi məqsədlərin, vəzifələrin və məsuliyyətlərin monitorinqi də əsas vəzifələrdən biridir.

Kredit monitorinqi banka problemlə kreditlərin həlli üçün vaxtında tədbirlər görmək, müştərinin müqaviləyə uyğun fəaliyyət göstərdiyini və bankın kapitalının itkilərə görə kifayət olub-olmadığını müəyyənləşdirmək kimi tədbirlər görmək kimi üstünlükləri təmin edir.

g) Kreditin geri qaytarılması

Kredit prosesi kreditin geri qaytarılması ilə başa çatır. Banklar qanunvericiliyinə uyğun olan müştərilərlə əlaqələrini davamlı olmasını istəyirlər.

Əks halda, yəni kreditlərin qaytarılmaması və ya ödəmə problemi olmadığı təqdirdə, müştərinin krediti ödənildikdə və müştəri qara siyahıya salındığı zaman müştəri ilə olan münasibətlər kəsilir [11. s. 35]

Kredit borcları banklara borclarını və risklərini ləğv etməsi şərt ilə istənilən vaxt hesablarını və kreditlərini bağlaya bilər. Hesabın bağlanması zamanı bankla müştəri arasında imzalanmış müqavilənin şərtləri kredit müqaviləsi müddətində həyata keçirilir.

Kreditlə əlaqəli əsas, faiz, komisiya, vergi və səhm payları şəklində çıxılan ümumi məbləğ təxirə salınır və kredit riski sıfırlanır. Kredit münasibətlərinin ləğv edilməsi riski yenidən istifadə edilmək üçün yenidən qurulmuş kredit hesabına olan məhdudiyyətin ləğv edilməsi ilə həyata keçirilir.

2.3. İqtisadiyyatın inkişafında bank kreditinin rolu

Bankların kredit və kredit əməliyyatları iqtisadiyyatın inkişafında böyük əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadiyyatda fərdi şəxslərin əmanətləri investisiyaların maliyyələşdirilməsi və fərdi xərclərin maliyyələşdirilməsi üçün kifayət edə bilməz. Bu irili və xırdalı əmanətlər böyük qaynaqların və fondların yaradılması üçün bank sistemində toplanır. Bu böyük vəsaitlər də iqtisadiyyatın ehtiyaclarını və hətta dövlət xərclərinin kreditləşmə yolu ilə maliyyələşdirilməsinə ayrılır ki, bu da öz növbəsində iqtisadiyyatın böyüməsinə və inkişafına kömək edir. Bu səbəbdən də banklar iqtisadiyyatın ən zəruri qurumları arasında əhəmiyyətli yer tutur.

Kredit ölkə iqtisadiyyatının inkişafı və iqtisadi artımın davamlılığı üçün lazım olan bir qaynaqdır. İqtisadiyyatda iqtisadi və kommersiya fəaliyyətinin artması və inkişafı, müəssisələrin fəaliyyətlərini davam etdirməsi və ya konyunktur dəyişikliklərinə uyğunlaşmaq qabiliyyəti yeni fond ehtiyaclarını yaradır və bu fond tələbi banklardan alınan kreditlər ilə təmin edilir.

İqtisadçılar tərəfindən milli iqtisadiyyatda kreditlərin funksiyaları ümumiyyətlə aşağıdakı mövzularla təsvir edilmişdir:

-Kredit də tədavül vasitəsidir. Kredit iqtisadiyyatı pul iqtisadiyyatının qabaqcıl mərhələsini təşkil edir. Kredit vasitəsilə ilə nağd pul köçürmələrini azaldır və kommersiya fəaliyyətlərini də sürətləndirir.

-İqtisadiyyatda hərəkətsiz və dağınıq pul vəsaitləri (kapital və əmanət) kredit sistemi sayəsində iqtisadi fəaliyyətin inkişafına yönəldilmişdir. Sahibləri tərəfindən istifadə edilməyən pul vəsaitləri kredit yolu ilə ehtiyacı olunanlara köçürülür. Bu funksiya pul sahiblərinə də gəlir əldə etmək şansı verir.

-Kredit kapital yığığını artırır. Təşəbbüskarlar və investorlar özlərinə lazım olan vəsaitləri kredit yolu ilə əmanətçilər tərəfindən banklarda saxlanılan vəsaitlər hesabına qarşılayırlar, müddətin sonunda isə borcu faizi ilə birlikdə geri ödəyərək kapitalın formalaşmasında iştirak edirlər.

Kreditin iqtisadiyyatdakı mənası, müəyyən müddətə verilən puldur. Banklar bu mənada ən əhəmiyyətli qurumlardan biridir. Bank qanunvericiliyi baxımından kredit, bankların öz aktivləri, eyni zamanda manatın və ya xarici valyuta əmanətləri ilə bank xaricində əldə etdikləri fondlar, ölkənin qanuni sərhədləri daxilində və bankın daxili qanunvericiliyə uyğun olaraq, bir tərəfin bir-birinə öhdəliyini və ya bu öhdəliklərin borclarını təmin etmək prosesidir.

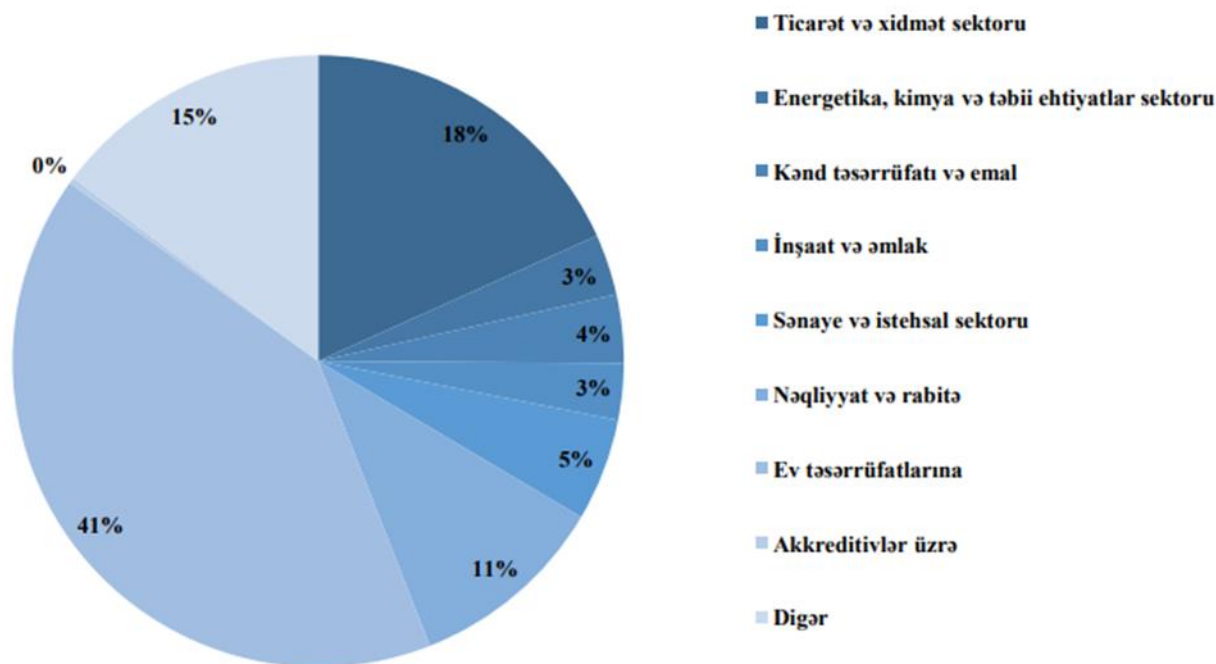
Bankların kreditləşmə funksiyaları iqtisadiyyatda həlledici rol oynamışlar. Bu da banklara xüsusi əhəmiyyət verir. Əmanət sahiblərinin əmanətləri banklarda toplanır və bu resurslar kreditlər vasitəsilə banklar vasitəsilə fərdlərin və təşkilatların ehtiyaclarını ödəyirlər. Kreditlər banklar üçün gəlirli sahə olduğu qədər də risklidir. Bu səbəbdən də banklar kreditləşmə prosesini səmərəli, səmərəli olduğu qədər də güvənli şəkildə həyata keçirmələri lazımdır. Prinsipial olaraq, üçüncü tərəflərin resurslarını istifadə edən kommersiya banklarının verdikləri kreditlər geri dönməməsi və ya vaxtında qaytarılmaması, eyni zamanda

mənfəət əldə etmək məqsədlərinə çatmadıqda isə zəifləyəcək, hətta sonda müfis olmasına belə gətirib çıxarda bilər.

Bu qədər önəmli nəticələrinin olması səbəbiylə banklar kreditləşmə prosesi apararkən kredit verəcəkləri müştərilərini ciddi və hərtərəfli analizini apararaq seçirlər. Kredit analizinin əsas məqsədi borclunun kredit müqaviləsinə uyğun olaraq məsuliyyətlərini yerinə yetirmək imkanının olub-olmadığını müəyyən etməklə kredit riskini azaldırlar. Bir başqa məqsədi isə firmaların maliyyə ehtiyaclarının doğru təsvirini təmin etmək və firmaların maliyyə ehtiyaclarını ödəyəcək miqdarda, şərt və şərtlərdə kredit verməkdir.

Bir ölkədə iqtisadi inkişafı həyata keçirmək və iqtisadi böyümənin davamlılığı baxımından kreditlərin istifadəsi məcburidir. İqtisadiyyatda kommersiya fəaliyyətinin davamlı artırılması və diversifikasiyası, müəssisələrin bu prosesə uyğunlaşması üçün maliyyələşdirməyə ehtiyacı vardır. Bu da banklar tərəfindən verilən böyük ölçüdə verilən kreditlər hesabına həyata keçirilir.

Kredit iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol oynayır. Kredidən həm kiçik və iri müəssisələr, həm də ticarət və kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan şəxslər və eyni zamanda ayrı-ayrı fərdi şəxslərdə istifadə edirlər. Kreditin mahiyyətinə görə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Kreditin iqtisadiyyatda mühüm roluna baxmayaraq, iqtisadçılar onun iqtisadiyyatdakı rolunu müxtəlif cür istifadə edirlər. Bəzi iqtisadçılara görə borcalanlar bankdan götürdüyü kreditə görə faiz ödədiklərinə görə bu həmin şəxslərin maliyyə vəziyyətinə mənfi təsir etdiyinə, hətta bəzilərinin müflisləşməsinə belə gətirib çıxara bilər ki, bu da iqtisadiyyata mənfi təsir göstərir. Kreditin mahiyyətini tam olaraq açıqlamaq üçün iqtisadiyyata təsirini, nəticələrini və fəaliyyət göstərdiyi mühiti yaxından izləmək lazımdır. Kredit qoyuluşlarının iqtisadiyyat üçün önəmindən daha əvvəl bəhs edilmişdir. İndi isə kredit qoyuluşlarının iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə olan göstəriciləri nəzərdən keçirək.



Qrafik 1. Kredit qoyuluşunun sahələr üzrə bölgüsü, %-lə [18 .s. 62]

Qrafikdə də göstərildiyi kimi kredit qoyuluşları ən çox 41%-lə ev təsərrüfatlarına üzrə qoyulmuşdur. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün son zamanlarda turizmin inkişaf etdirilməsi ticarət və xidmət sektoruna qoyulan kreditlərin sayı artaraq 18% təşkil etmişdir. Son zamanlarda nəqliyyat sahəsində nəzərə çarpacaq dəyişiklər görmək mümkündür ki, bu tərəqqinin başlıca səbəbi isə nəqliyyat və rabitə sahəsinə ayrılan 11% kredit qoyuluşlarıdır. Akkreditivlər üzrə hec bir ayrılmamışkən, energetika, kənd təsərrüfatı, inşaat və sənayə üzrə qoyulan kreditlər azlıq təşkil edir.

İqtisadiyyatdakı kommersiya fəaliyyətlərinin davamlı artması və diversifikasiyası bu prosesə uyğun olaraq tələb olunan vəsaitin artmasına gətirib çıxarır. Bu tələblərə banklardan alınan kreditlər hesabına qarşılır. Digər tərəfdən bəzi şəxslər daha çox günlük ehtiyaclarının xaricində almaq istədikləri mallar və ya etmək istədikləri xərclər üçün kreditə ehtiyac hiss edirlər, məsələn, maşın, ev almaq evdə ediləcək təmirilər və ya hansısa bir əşya almaq üçün. Bu ehtiyaclarını qarşılamaq üçün bankdan kredit götürməyə ehtiyac yaranır.

Kreditin forma və növlərindən fərqli olaraq onun iqtisadiyyata təsiri dəyişir. Kreditin köməyi ilə şəxslərin pula olan ehtiyac qarşılır və bununla da istehsal prosesinin fasiləsizliyi təmin edilir. Kommersiya banklarının borcalanlara verdiyi kredit vasitəsilə istehsal prosesinin davamlılığına və inkişafına təkan vermiş olur.

Onun pul dövriyyəsinin fasiləsizliyinin təmin edilməsindəki rolu iqtisadiyyatın inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məhz bankların həyata keçirdikləri fəaliyyətlər nəticəsində nağd pulların tədavi ilə çıxarılması və eyni zamanda buraxılması baş verir. Bu səbəblərdən kreditin ölkələrin iqtisadiyyatındakı rolu danılmazdır. Tədavi ilə buraxılması nağd halda olan pulların müştərilərə və təşkilatlara verilməsidir ki, bu yalnız o halda verilir ki, onların hesablarında qalıqlar olsun. Onlara bu vəsaitlərin verilməsi ilə kommersiya banklarının öz müştəriləri qarşısındakı öhdəliklərini yerinə yetirmiş olurlar. Tədaviyədən çıxarılması isə əksinə nağd pul vəsaitlərinin banklara mədaxil olunmasıdır. Pul dövriyyəsinə olan tələbatın olub-olmamağına görə banklarda kreditinin ümumi prinsiplərinə əməl edilməsi mühümdür. Pul dövriyyəsinin hərəkətinin və fasiləsizliyinin iqtisadiyyatdakı roluna diqqətlə nəzər yetirsək, bankların məhz kredit əməliyyatlarına dövlət pul siyasəti ilə bağlı olan tədbirləri həyata keçirməklə onun tənzimləməsinə həyata keçirirlər. İqtisadiyyatın tənzimlənməsinin bir aləti kimi kreditlərdən istifadəni göstərmək mümkündür.

Kreditin həcmindən və istiqamətindən asılı olaraq iqtisadiyyatın inkişafına təsir göstərmək mümkündür. Hökumət sosial, iqtisadi və siyasi sferada baş verə biləcək problemləri həll etmək, qarşısını almaq və ya baş verən problemlərin iqtisadiyyata təsirini minimum endirmək üçün kreditin tənzimlənməsindən istifadə edirlər. Bir çox ölkələr öz praktikalarında böhranlardan qurtulmaq və ya inflyasiyanı azaltmaq üçün kreditdən istifadə edərək, investisiyaları artırmaqla və əhaliyə istehlak kreditləri verməklə iqtisadiyyatı stimullaşdırırlar. Dövlətlər bu alətlərdən istifadə etməklə iqtisadiyyatı canlandırırlar. Eyni zamanda kreditlərdən

ifraz şəkildə istifadəsi gələcəkdə pul-kredit böhranlarının yaranmasına səbəb ola bilər.

Bank sistemi daxili və beynəlxalq ticarətin inkişafına da kömək edir. Bildiyimiz kimi müasir dövrdə ticarətin böyük bir hissəsi kreditlə həyata keçirilir. Banklar müştərilərin adından təchizatçılara zəmanət verirlər ki, kreditlə mallarlı təmin edə bilərlər. Bu, xüsusilə tərəflər müxtəlif ölkələrdə yaşayan və çox vaxt bir-birlərinə məlum olmayan beynəlxalq ticarətdə vacibdir. Ticarətdə həmçinin veksellərin diskontlaşdırılması və digər yollarla kreditlərin verilməsinə də yardım edilir. Xarici valyuta əməliyyatları (bir valyutanın digərinə mübadiləsi) də banklar vasitəsilə həyata keçirilir. Banklar biznes və sənaye təşkilatlarının məsləhətçiləri və agentləri kimi çıxış edirlər. Onlar ticarətin və sənayenin inkişafına kömək edirlər.

Kredit bazarı xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə əhəmiyyətli rol oynayır. Banklar kreditləri korporativ sərmayələrə yönəldərək kənd təsərrüfatının və infrastrukturun inkişafında əhəmiyyətli rol oynaya bilərlər. Kommersiya bankları ən böyük və gün getdikcə daha çox böyüyən ən əhəmiyyətli maliyyə təminatçılarıdır. Hökumət bankları öz maraqları arasında, yəni, mərkəzi bank tərəfindən nəzərdə tutulan kreditlərin sektorial yerləşdirilməsi yolu ilə qazanc əldə etməlidirlər. Beləliklə, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə kreditin ayrılması dövlətlərin sektorial inkişafına təsir göstərməkdədir.

Bank sistemi pul yarada bilər. İşlərin həcmi genişləndikcə, valyuta əməliyyatları üçün daha çox pul tələb olunur. Bir ölkənin qanuni tender pulları tez-tez genişlənmə bilməz. Banklar vasitəsilə pulları daha çox artırıla bilər və daha çox pul lazım olduqda istifadə edilə bilər. İnkişaf etməkdə olan bir iqtisadiyyatda malik olan ölkələr üçün banklar pul təminatçısı kimi mühüm rol oynayırlar. İndi isə iqtisadiyyata qoyulan kredit qoyuluşlarını nəzərdən keçirək.

Cədvəl 2.3. İqtisadiyyata kredit qoyuluşları (ilin axırına, mln. manat) [19]

	2015	2016	2017	2018
İqtisadiyyata kredit qoyuluşları	21 730,4	16 444,6	11 757,8	13 020,3
Onlardan:				
Qısa müddətli	65 297,3	3 478,0	2 101,3	2 695,1
Yekuna görə, faizlə	24,4	21,1	17,9	20,7
Uzun müddətli	16 433,1	12 966,6	9 656,5	10 325,2
Yekuna görə, faizlə	75,6	78,9	82,1	79,3

Cədvəldən görə bilərik ki, 4 il üzrə ən çox həm ümumi iqtisadiyyat üzrə ayrılan kredit qoyuluşları, həm də ayrı-ayrı qısa müddətli və uzun müddətli dövr üzrə 2015-ci il üzrə 21 730,4 mln. manat təşkil etmişdir. Sonrakı 2il üzrə isə 6472 mln. manat azalma müşahidə olunmuşdur. Buna baxmayaraq 2017-ci ildən etibarən iqtisadiyyat üzrə qoyulan kreditlərin həcmində 1262,5 mln. manat artım olmuşdur.

Bank sistemi daxili və beynəlxalq ticarətin inkişafına da kömək edir. Bildiyimiz kimi müasir dövrdə ticarətin böyük bir hissəsi kreditlə həyata keçirilir. Banklar müştərilərin adından təchizatçılara zəmanət verirlər ki, kreditlə malları təmin edə bilərlər. Bu, xüsusilə tərəflər müxtəlif ölkələrdə yaşayan və çox vaxt bir-birlərinə məlum olmayan beynəlxalq ticarətdə vacibdir. Ticarətdə həmçinin veksellərin diskontlaşdırılması və digər yollarla kreditlərin verilməsinə də yardım edilir. Kommersiya banklarının ümumi rolu iqtisadi və sosial sabitliyin və iqtisadiyyatın davamlı artımının təmin edilməsi, ümumi ictimaiyyətə və biznesə maliyyə xidmətləri göstərməkdir. Kənd təsərrüfatı sektoru iqtisadiyyatın ayrılmaz bir hissəsidir. Kənd təsərrüfatı məhsulları ilə özünü təmin etmə, hər hansı bir ölkənin əsas hədəfi və məqsədi. Bank digər kreditlərlə müqayisədə daha aşağı faiz dərəcəsi ilə kreditlər və avanslar verərək kənd təsərrüfatı sektorunu inkişaf etdirir.

Müasir bank ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. İnkişaf etmiş bir bank sistemi ölkəyə zəngin və yoxsul, şəhər və kənd yerlərində xüsusi diqqət yetirmədən balanslı inkişafa nail olmaq imkanı verir.

Kredit, xərclərin artmasına səbəb olur və iqtisadiyyatdakı gəlir səviyyəsini artırır. Bu da öz növbəsində daha yüksək ÜDM-ə və bununla da məhsuldarlığın daha sürətli artmasına gətirib çıxarır. Kredit istehsal, məşğulluq, satış və qiymətlərin artmasına gətirib çıxarır və bununla daha sürətli iqtisadi inkişafa səbəb olur.

Hər bir ölkədə mövcud olan Mərkəzi Bank banklar tərəfindən qəbul edilmiş depozitlər üzrə faiz dərəcəsini və özləri tərəfindən verilən kreditlər üzrə faiz dərəcəsini tənzimləyir. Hökumət, az inkişaf etmiş ölkələrdə sənayenin təşviqçisi kimi fəaliyyət göstərir və bunun üçün maliyyə ehtiyacları vardır. Banklar, hökumətin qiymətli kağızlarına və xəzinədarlıq istiqrazlarını satın alaraq qısamüddətli maliyyələşdirməyə sərmayə qoyaraq hökumətə uzunmüddətli kredit verirlər. Son dövrlərdə banklar xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sahibkarlığın inkişafında rol oynayırlar. Layihə ideyalarının formalaşdırılması, yerli şəraitə uyğun xüsusi layihələrin müəyyənləşdirilməsi, yaxşı hazırlanmış layihələri qəbul etmək və texniki və idarəetmə rəhbərliyi kimi məsləhət xidmətlərinin göstərilməsi üçün yeni sahibkarların təşviqi daxildir.

III FƏSİL. KREDİT RİSKLƏRİNİN MÜASİR DÖVRDƏ ARADAN QALDIRILMASININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Banklarda yarana biləcək kredit riskləri

Borcalan tərəfindən öz öhdəliklərini tamamilən və ya qismən şəkildə yerinə yetirməməsi vəziyyətində kredit riski yaranır. Kredit riskinin müəyyən olunması, aşkarlanması, izlənməsi və nəzarət edilməsi ayrıca bir proses təşkil edir.

Kommersiya bankları kreditləşmə əməliyyatlarını həyata keçirən zaman riskləri və gəlirləri,əldə edəcəkləri mənfəəti hesablayaraq həyata keçirməlidirlər. Burada bankın kredit verirərək öz öhdəliyinə götürdüğü riskləri qarşılıyacaq və eyni zamanda bank üçün də mənfəət qazana biləcəyi bir qiymət müəyyənləşdirməlidir. Kredit verilən zaman banklar onun nə zaman qaytarılacağını hesablayaraq buna görə riskləri də gözdən qaçırmamalıdır. Kommersiya bankları hər zaman baş verə biləcək kredit risklərinə qarşı tədbirli olaraq, bunu qarşılıya biləcək kapitalla sahib olmalıdırlar.

Kommersiya banklarında kredit riskinin idarə edilməsi üçün riskin sərhədlərinin müəyyən olunması ən önəmli məsələlərdən biridir. Banklar əsas olaraq kommersiya banklarının qarşılaşdığı risklər arasında birinci olaraq kredit riskinə daha çox önəm verməlidirlər. Kreditin növ və formalarına görə risk limitlərinin müəyyən olunması banklar üçün riskin idarə edilməsini daha da asanlaşdıracaqdır. Kredit risklərinin limitləri müəyyən olunmasında iqtisadi hadisələr, nəzarət əməliyyatları, faizləri və s. bunlar nəzərə alınmalıdır.

Bankın müştərisinin sazişin tələblərinə uyğun gəlmədiyi üçün, bankın öhdəliyini qismən və ya tamamilə yerinə yetirməməsi nəticəsində yaranan risk kimi müəyyən edilmiş kredit riski, bank müştərisinin kreditin geri qaytarılma məbləğini itirməməsi səbəbindən uzadılmış kreditin bərpa edilməsidir. Kredit riski; bank üçün kreditin riski, yəni kreditin ödənilməməsidir.

Kredit riski ilk olaraq kredit qərarının əvvəlcədən düzgün şəkildə verilməməsindən qaynaqlanır. Kreditin riskinin yaranmaması üçün kredit müştərisinin kredit tarixçəsi və maliyyə vəziyyəti yaxşı şəkildə araşdırılmalıdır. Kredit riskini yarandığını göstərəcək ən bariz nümunə kreditin vaxtında ödənilməməsi və ya hec bir şəkildə ödəməməsidir. Kreditin geri ödənişi bəzi səbəblərdən pozulması halı olarsa, kreditin ödəniş müddəti müştərinin tələbi ilə bankın səlahiyyətli orqanları tərəfindən uzadılır.

Banklar bir çox əməliyyat həyata keçirməklərinə baxmayaraq, onların əsas fəaliyyəti kredit verməkdir. Buna görə də kredit riskinə məruz qalması və idarə edilməsi riski bankların kredit riskidir, kreditləşmə mərhələsində nə qədər diqqətli olunsa da tamamilə aradan qaldırıla bilməz. Bu səbəblə banklar riskdən qaçaraq tamamilə xilas ola bilmirlər. Buna görə də, risklərin idarə edilməsi məqsədi bankı risklərin qarşısını almaq deyil, riskləri uğurla idarə etməkdir.

Güclü risk idarəsinə malik olan banklar, risklərini nəzarət edərək zərərlerini minimuma endirirlər və riskə düzəliş edilmiş gəlirlilik təhlili əsasında daha sərfəli məhsullarla böyüyürlər və səhmdarları üçün dəyər yaradırlar. Bu banklar ayrıca riskləri ətraflı araşdırır, mümkün böhranlarda əvvəlki zərərlerini müəyyənləşdirir və bu zərərləri minimuma endirmək üçün tədbirlər görür. Bankların üzləşdiyi risklər halında, banklar minimum risklərdən asılı olmayaraq, riskin yaranmasına səbəb olan tərəfə qarşı gözləntilərini aşan kredit riskinə məruz qala bilərlər.

Kredit riski, borcların ödənilməməsi və mənfi seçim və mənəvi təhlükə vəziyyətlərinin artması ilə böyüməsidir. Bankın bununla əvəzlənməsi üçün ilk növbədə məlumatın çatışmazlığını aradan qaldırmaq lazımdır.

Bu məqsədlə, yüksək riskli olanları aradan qaldırmaq üçün müştərilərinə diqqətlə seçmək və müştərilərinə araşdırmaq lazımdır. Bundan əlavə, kredit tarixçəsini fəaliyyətini yaxından izləmək informasiya çatışmazlığının aradan qaldırılmasına kömək edəcəkdir. Bununla yanaşı, uzunmüddətli müştəri münasibətləri yanlış seçim imkanını azaldacaq, bankın spesifik sektora xüsusi kreditlər üzrə təcrübəsi məlumatın olmamasını azaldacaq. Girov qoyulmuş kreditlərə üstünlük vermək də kredit riskini azaltmağa kömək edəcəkdir.

Kredit riskinə məruz qalmamaq üçün banklar aktiv diversifikasiya edə bilərlər. Aktivlərin şaxələndirilməsi bank tərəfindən müxtəlif keyfiyyət və vərəqələrdə toplanan vəsaitlərin çeşidlənməsi və ya onların fondlarını qiymətli kağızlar ilə diversifikasiya etməkdir.

Kredit riski, başqa bir tərəfə borc verən bir şəxs və ya təşkilat tərəfindən itkilər riskidir. Borcalanın kreditorun geri qaytarılması üçün kifayət qədər pul vəsaitlərinin olmaması və ya kreditorun geri qaytarılması üçün kifayət qədər aktivi olmadığı halda, kredit riski yüksək hesab olunur. Ödəmə riski yüksək olduqda, borc verən daha yüksək faiz dərəcəsi şəklində təzminat tələb edə bilər.

Kredit riski, müştərinin maliyyə öhdəlikləri ödəmədikdə və ya gec ödənilməməsindən qaynaqlanan zərərin yaranma ehtimalıdır. Həm kreditor, həm də borcalan kredit riskinə məruz qalır. Kredit riski, şirkətin borclarını vaxtında və tam olaraq ödəmədiyi ehtimalı deməkdir. Banklar üçün kredit riski borcalanların bank kreditləri üzrə borclarının, habelə müştərilərin digər əməliyyatlar üzrə borclarının məbləğidir.

Şirkətlər həmçinin bankla əməliyyatlarında müəyyən kredit riskinə məruz qala bilərlər. Bir şirkətin bank depozitinə qoyduğu bir çox pulsuz vəsaiti varsa, bankın ləğv edilməsi riski varsa, şirkət öz əmanətlərinin böyük hissəsini itirəcək. Bir bankda çox depozit yerləşdirmədə faiz riski var, çünki bu bank, şirkətin müntəzəm əmanətçisi olduğunu başa düşərək, şirkətin digər bankda ala biləcəyi yeni əmanət üzrə eyni yüksək faiz dərəcəsini təklif edə bilməz.

Bütün kreditləşmə dövrü ərzində kredit riskinə məruz qalır. Kommersiya krediti verərkən risk satış anından başlayır və əməliyyata görə ödəniş alındıqdan sonra qalır. Bank krediti ilə kredit riskinə məruz qalma müddəti kreditin müddətinə qədər bütün müddətə düşür. Kredit riskinin məbləği borcun ödənilməməsi və ya vaxtında ödənilməməsi halında itirə bilən məbləğdir. Müştəri tərəfindən ödənilməməsi halında maksimum potensial zərər borcun tam məbləğidir. Ödənilmiş ödənişlər birbaşa zərərlərə gətirib çıxara bilməz, lakin faiz xərclərini təmsil edən dolayı zərərlər olur və ya pul əvvəllər geri qaytarıldıqda və depozitə yerləşdirildikdə əldə edilə biləcək faiz itkisidir. Kredit riskinin çətin vəziyyətdə olan şirkətlərə verdiyi kreditlər üçün çox yüksək olmasına

baxmayaraq, banklar bu kreditləri mümkün gəlirləri itirməmək üçün hələ də təmin etməlidirlər.

Kredit riski borcalanın və ya qarşı tərəfin öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi ilə bağlı itki riskidir. Zərərlər tam və ya qismən ola bilər. Səmərəli bir bazarda yüksək kredit riskləri daha yüksək borclanma xərcləri ilə əlaqədardır. Nəticədə, kredit itkilərinin səviyyəsi bazar iştirakçılarına əsaslanan kredit riskinin səviyyəsini əks etdirən vergi yayılmasının müəyyənləşdirilməsinin əsasını təşkil edir.

Alınmış kredit riski daha yüksək səviyyədə olduqda, investolar və borc verənlər öz kredit kapitalı üçün daha yüksək faiz dərəcəsi tələb edirlər. Məsələn, ipoteka krediti üçün ərizəçi yüksək kredit reytinginə və daimi məşğulluqdan sabit gəlir əldə edərsə, o, aşağı kredit riski olan bir borcalan kimi təsnif ediləcək və onun ipotekası üzrə faiz dərəcəsi aşağı olacaq. Əvəzində müştəri zəif kredit tarixçəsi və kifayət qədər kredit qabiliyyətliliyi varsa, bu, müvafiq olaraq daha yüksək səviyyəli kredit riskini göstərir və faiz dərəcəsi daha yüksək olacaqdır.

Kredit riskinin idarə edilməsi üçün strukturlaşdırılmış kredit siyasəti və əlaqəli prosesləri inkişaf etdirmək və tətbiq etmək vacibdir. Kredit siyasətinin inkişafı və risklərin monitorinqi də daxil olmaqla kredit riskin idarə edilməsi strategiyaları biznes vahidlərinə və yüksək səviyyəli rəhbərliyə, həmçinin idarə heyətinə verilir.

Kredit riski bir borcalanın hər hansı bir borc növü üzrə ödəmə etməməsi səbəbindən itki ehtimalı ilə bağlıdır. Kredit riskin idarə edilməsi, bankın kapitalının və kredit zərər ehtiyatlarının hər hansı bir zamanda yetərliliyini başa düşməklə itkiləri azaltmaq praktikasıdır.

Effektiv kredit riskin idarəedilməsində ilk addım fərdi, müştəri və portfel səviyyələrində risk göstərərək bankın ümumi kredit riskini tam şəkildə başa düşməkdir.

Kredit itkilərinin azaldılması üçün əsas və kapital ehtiyatlarının risk profilini düzgün əks etdirməsini təmin etmək - inteqrasiya edilmiş, kəmiyyətli kredit riski həllini həyata keçirməkdir. Bu həll sadə portfel tədbirləri ilə bankları tez bir zamanda çatdırmalıdır. Bundan əlavə, ehtiyacların inkişaf etdiyi üçün daha inkişaf etmiş kredit riskinə dair tədbirlərə yol açmalıyıq.

Kredit riski aktivlərin dəyərində itkilərə səbəb gözlənilməyən hadisələrə, gözlənilən mənfəətlə müqayisədə mənfəətin çıxılmasına və ya müəyyən bir əməliyyatın başa çatdırılması üçün əlavə xərclərin yaranmasına səbəb olur. Müqavilədə yazılmış mübahisəli tərəflərin kredit müddəalarını və maraqlarını vaxtında ödəməyə qadir olmadığı zaman kredit riski yaranır. Əgər zərərlər səmərəsiz və ya səhv daxili əməliyyat sisteminin nəticəsi olduqda, onlar əməliyyat riski adlanırdı. Digər tərəfdən, bazar riski bankın aktivlərinin dəyərini azaldacaq və itkilər yaradan xarici amillərdən yaranır.

Bir çox bank 2008-ci ilin maliyyə böhranından sonra dərs alsada, hələ də kredit risklərinin qarşısını almaq üçün bankların kredit risklərinin idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac var. Bu yolla, banklar bankın rentabelliyyəinə ciddi təsir göstərən kredit və digər risklərlə effektiv şəkildə məşğul ola bilərlər. Kredit riskin idarə edilməsi maliyyə qurumlarının optimallaşdırıcı gəlirliliyini ölçməyin mühüm bir hissəsidir. Bank, asimmetrik informasiya axını ilə məşğul olmaq və kreditin qaytarılması üzrə təminat verərək ümumi kredit sistemini təkmilləşdirə bilər.

Müvafiq kredit idarəetmə sistemində iştirak edən siyasət və strategiyalar banklarda kredit imkanlarının ayrılması və kredit portfelinin idarə olunması üçün istifadə olunan metodları açıq şəkildə göstərir. Bu üsul adətən kreditlərdən istifadə, qiymətləndirmə, nəzarət və toplamaq üçün istifadə olunur. Kredit riskin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsində ən mühüm amillər yeni kreditlərin təsdiq edilməsi və mövcud kreditləri borcalanların kredit reytingini müşahidə etməklə şəffaf bir prosedurun inkişaf etdirilməsidir. Banklar və digər inkişaf etmiş

ölkələrdə banklar kredit itkisi, girov, müqavilələr, kredit itkilərinin monitorinqi üçün kredit alətlərdən istifadə edirlər. Bu sayədə banklardakı kredit risklərinin müvəffəqiyyətli bir şəkildə idarə edilməsini təmin edir. Ancaq bu proses zəifdir və sürətli bir inkişafa ehtiyacı var.

Kredit riskinin monitorinqi, modelləşdirilməsi və idarə edilməsi kommersiya bankında böyük bir əməliyyatdır. Baş verdiyi zərər, proqnozlaşdırılan pozuntu və hər bir kredit hesabında gözlənilən itkin ehtimalını proqnozlaşdırmağa başlayan qabaqcıl proqnozlaşdırma modelləri var və sonra bu rəqəmlər bütün kreditlər üzrə birləşdirilir.

Kredit riskin idarə edilməsi üçün əsas məsələ riskə nəzarət edir. Kredit riskin idarə edilməsinə ənənəvi yanaşma əvvəllər olduğu kimi, borcalanın ödəmə qabiliyyətini qiymətləndirməklə riskini qiymətləndirməkdir.

Kredit portfelinin kredit riskin idarə edilməsi, bankların kredit risklərinə həssaslığının artması və maliyyə alətlərinin qiymətlərinin inkişafında dəyişikliklər ilə əlaqədar olaraq bank sektorunun maliyyə likvidliyi və sabitliyi üçün ən mühüm vəzifələrdən biridir. Kredit riskinin idarə edilməsi və minimallaşdırılmasında hər fərdi kreditin və ya borcalanın risk qiymətləndirmə üsullarının müəyyən edilməsi əsas rol oynayır.

Kredit riskinə məruz qalmamaq üçün banklar aktiv diversifikasiya edə bilirlər. Aktivlərin şaxələndirilməsi bank tərəfindən müxtəlif keyfiyyət və vərəqələrdə toplanan vəsaitlərin çeşidlənməsi və ya onların fondlarını qiymətli kağızlar ilə diversifikasiya etməkdir.

3.2. Kreditin geri qaytarılmasının təminatlılığı və onun bankların iqtisadi fəaliyyətinə təsir istiqamətləri

Kreditin geri qaytarılmasının təminatı ərizəçinin əsas borcun və faizlərin kredit üzrə ödənilməsinə dair öhdəliklərinin təmin edilməsidir. Borcalan kredit müqaviləsi bağlayan zaman borcun ödənməsinə qarşı təminat verməlidir. Bunun

əsas məqsədi ərizəçinin kreditin ödənilməsi və kredit üzrə hesablanmış faizlərin ödənilməsinə dair öhdəliklərinin təmin edilməsidir. Təminat məbləği kreditin əsas məbləği və hesablanmış mükafatların dəyərinə uyğun olaraq hesablanır. Müddəti isə adətən, ərizəçinin başlıca borcunu və kredit üzrə faizini ödəməli olmadığı dövrdən çox vaxt 15-30 gün daha uzun müddətdir.

Kreditin geri qaytarma təminatı zəmanət borcalanın təlimatı ilə kreditor banka verilmiş və borcalanın kredit müqaviləsi üzrə öhdəliklərini yerinə yetirməsini təmin edən zəmanətdir.

Borcalan tərəfindən qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda öz əmlakını kreditin ödənilməməsi qarşılığında kreditin ödənilməsinin təminatı kimi girov qoyulur. Girov predmeti kimi əşyalar, qiymətli kağızlar, əmlak və mülkiyyət hüquqları cıxış edə bilər. Girov kimi şəxsi xarakterli tələblər və girovun qanunla qadağan olduğu digər tələblər ola bilməz.

Bank kreditləşməsində verilən girov, müştərinin kredit məbləğini geri qaytarmağı, faiz və cərimələrin ödənilməsini ipoteka edilmiş əmlakın satılması öhdəliyinin yerinə yetirilməsini təmin edir. Bir qayda olaraq, girov şəklində kredit müqaviləsini təmin etmək üçün istinad kredit müqaviləsinin mətnindədir.

Borcalanın kredit müqaviləsində göstərilən müddət ərzində kredit məbləğinin geri qaytarılması üzrə öhdəlikləri yerinə yetirilmədikdə, borc verən yəni banklar girov qoyulmuş əmlakdan istifadə etmək hüququna malikdir. Eyni zamanda, bank öz tələblərini tam yerinə yetirmək hüququna malikdir, o cümlədən faizin, icra olunma gecikməsindən yaranan itkilər və müqavilə ilə nəzərdə tutulmuş hallarda cərimə. Girov qoyulmuş əmlakın saxlanması üçün lazımı xərclər də girovla təmin edilmiş tələbin icrası ilə bağlı xərclərin ödənilməsinə məruz qalır.

Kreditorun girovun satılmasından alınan məbləğin kreditorun iddialarını tam şəkildə təmin etmək üçün çatışmazlıq halında, borc sahibinin geri

qaytarılacaq digər əmlakından itkin məbləği almaq hüququ vardır. Girov satıldıqdan sonra əldə edilən gəlir məbləği bu girov ilə təmin edilmiş iddia miqdarından artıq olarsa, fərq girov sahibinə qaytarılır. Bu halda, girovun girov qoyulmuş öhdəliyin yerinə yetirilməsi yolu ilə girov qoyulmuş əmlakın satışından əvvəl istənilən vaxt girov qoyulan əmlakın girovunu dayandırmaq hüququ vardır.

Bank zəmanəti - bank, digər kredit və ya sığorta təşkilatı (zəmanət) başqa şəxsin (əsaslı) xahişi ilə ödəmənin yazılı tələbi əsasında zəmanətçinin verdiyi öhdəliyin şərtlərinə əsasən, kreditor üçün əsas (benefisiar) borcunu yazma öhdəliyi verir.

Bank zəmanəti öhdəliyin yerinə yetirilməsinin təmin edilməsinin yollarından biridir ki, bank, digər kredit təşkilatı və ya sığorta təşkilatı (zəmanət) borclu (əsas) tələbi ilə kreditorun (benefisiar) ödəniş tələb etdikdə pul məbləğinin ödənilməsi barədə yazılı öhdəliklər verir. Kreditin təminatı bu bank zəmanəti kredit əməliyyatlarını təmin etmək üçün istifadə olunur.

Benefisiar üçün pul məbləğinin ödənilməsi şərtlərinə əsasən, zəmanəti tələbə (şərtsiz) və şərti təminatı ayırmaq olar. Birinci halda, ödəniş zəmanət şərtlərinə uyğun olaraq benefisiarın ilk yazılı müraciəti əsasında həyata keçirilir. İkinci halda, zəmanət verən şəxsın yazılı müraciəti əsasında zəmanət şərtlərinə uyğun olaraq ödəmə etməlidir, lakin artıq öhdəliklərin prinsipi ilə yerinə yetirilməməsini və ya düzgün olmayan şəkildə yerinə yetirilməsinə sübut edən və ya təsdiq edən sənədlərlə müşayiət olunur.

Bank zəmanətləri təminatlı və təminatsızdır. Təhlükəsiz bir təminat əmlakın və ya digər təhlükəsizliyin təminatının mövcudluğunu nəzərdə tutur, təminatsız isə bankın sadə yazılı öhdəlikidir.

Verilmiş bank zəmanəti tam və ya qismən başqa bir bank tərəfindən təsdiq oluna bilər. Benefisiar üçün bircə və ayrı-ayrılıqda cavabdeh olan təsdiq edilmiş bank zəmanətidir.

Əsas təminat bankı vasitəsilə fəaliyyət göstərən bir neçə bank bank zəmanətinin verilməsində iştirak edə bilər, bu halda sindikatlaşdırılmış bank zəmanəti verilir. Belə zəmanətlər böyük (beynəlxalq daxil olmaqla) əməliyyatlarda tətbiq olunur və daha çox banklar zəmanət verməklə məşğuldurlar, bu xidmət daha bahalıdır.

Banklar təminatlılıq prinsipinə güvənərək öz kredit fəaliyyətlərini həyata keçirir və müştərinin borcunu nə zaman qaytarılmasını öncədən bilməklə öz gəlirlərini proqnoz etməyə imkan verir. Əgər borcalan bu prinsipə əməl edərsə, kreditordan daha çox kredit əldə etmək şansı qazanmış olur. Kreditin ödənilmə müddəti kreditin məbləğindən və dövrüyyə müddətindən asılı olaraq bank tərəfindən müəyyən olunur. Kreditin təmin olunması pul vəsaitlərinin verilməsini, alınmasını və geri qaytarılmasını təmin edən hüquqi sənədlərlə təsdiq olunur.

Təminat kredit riskini azaldır. Risk dərəcəsi nə qədər yüksəkdirsə, girov tələbi o qədər yüksəkdir. Banklar kreditləri təmin etmək üçün təminata müraciət edirlər. Borcalan tərəfindən kredit geri ödənmədiyi halda bank tərəfindən təminat nağd pula çevrilərək krediti bağlayır.

Bankların aktivlərinin təminat kimi qəbul edildiyini müəyyənləşdirmək üçün bankın mövqeyi bankın kredit siyasəti ilə müəyyən edilir. Girovun növü və məbləğinə təsir edən ən vacib amil kreditin riskidir. Daha az riskli kreditlər də daha az təminat və daha yüksək risklər malik olan kreditlərdə isə daha çox təminat tələb olunur. Zəmanətlər borclu tərəfindən daşınar və daşınmaz əmlaka aid ola bilər və ya onlar girovlarla təmin edilə bilər. Bank üçün bu zəmanətlər əsasən borcalanın borcunu ödəməməsinin qarşısını almaq üçün istifadə olunur. Banklar üçün əmlak ipotekası həmişə daha çox likvidliyə malik olmuşdur.

Kredit təminatı müəyyən olunan zaman həmişə müəssisənin gələcək fəaliyyətinə maneə yaratmayacaq şəkildə kredit riskini azaldılmasına yönəldilmişdir.

Borcalan kredit qarşılığında hər hansı bir mal və ya mülkünü girov qoyması kreditinin təminatlığını təmin edir. Müştəri girov kimi daşınar və daşınmaz əmlakı, avadanlıqları və qiymətli kağızları qoya bilər. Kreditləşmə prosesində girovların qoyulması və qəbul edilməsi “Azərbaycan Respublikasında Girov haqqında qanun” və Milli Bankın qaydalarına əsaslanır. Lakin təcrübə göstərmişdir ki, banklar bəzən daha çox yüksək “imicə” sahib olan müştərilərə bəzən elə onların “imicinə” görə kredit verir. Lakin bu yalnız o halda baş verə bilər ki, bank müştərinin borcu qaytarmaq üçün kifayət qədər aktivlərə sahib olmasından əmin olsun.

Borcun geri qaytarılmaması halında alınan girovun təbiətinə və onu necə istifadə edilməsinə dair prinsiplər kredit müqaviləsində göstərilmişdir. Bundan əlavə, kreditin bağlanması üçün istifadə ediləcək girov üçün zəruri sənədlər hazırlanır. Bu mərhələdə bank tərəfindən girov götürülmüş dəyərlərin mövcudluğu və müəyyən dəyərə malik olub olmadığı barədə zəruri araşdırmalar aparılmalıdır.

Kreditin geri qaytarılmasını təmin edən əsas mənbə, şirkətin fəaliyyəti nəticəsində alınan pullardır. Banklar girov alınarkən firmanın vəziyyətini nəzərə alırlar. Bank uzun illər etibarlı şirkətlərə kredit verə bilsə də, yeni bir müştəri kimi kredit verə bilər və kommertiya fonunda yeni bir şirkətə kredit verə bilər.

Təminat kredit verilməsinə qarşılıq aldığı təminatdır ki, kreditin ödənilməməsinə qarşılıq satılaraq nağd pula çevrilir. Təminat bir növü kommertiya banklarının gələcək bank üçün yarana biləcək risklərə qarşı sığorta etdirməsidir. Kredit görə təminatının alınması üçün banklar üçün zəruridir.

Yaranan problemlə kreditlər qarşısında banklar təminatı pula çevirərək borcu bağlayır. Burada hər hansı bir araşdırma və analiz etməyə ehtiyac olmadığı üçün təminat kimi qoyulan girov tez bir zamanda satılaraq nağd pula çevrilir, yaranan problemi aradan qaldırır. Bu banklar üçün daha da sərfəlidir. Təminat kredit riskinin azalmasında vacib rol oynayır.

Kreditə görə alınan təminat likvidliyə çevrilməsində asan yol kimi görünə bilər, bəzən bu problemi tamamilə həll etmir. Çünki, əvvəlcədən təminatın satılmasından əldə olunacaq vəsaiti əvvəlcədən proqnozlaşdırmaq olmur. Əgər təminat kimi əmlak, ticarət məhsulları və təchizatlar qoyulmuşsa, bunların nağda çevrilməsi zaman ala bilər. Bütün bunlar nəzərə alınmalıdır.

Təminat məbləği kreditin əsas məbləği və hesablanmış mükafatların dəyərində uyğun olaraq hesablanır. Təminat kimi qoyulmuş əmlakın saxlanması üçün lazımi xərclər də girovla təmin edilmiş tələbin icrası ilə bağlı xərclərin ödənilməsinə məruz qalır.

Kreditorun girovun satılmasından alınan məbləğin kreditorun iddialarını tam şəkildə təmin etmək üçün çatışmazlıq halında, borc sahibinin geri qaytarılacaq digər əmlakından itkin məbləği almaq hüququ vardır. Girov satıldıqdan əldə edilən gəlir məbləği bu girov ilə təmin edilmiş iddia miqdarından artıq olarsa, fərq girov sahibinə qaytarılır.

Təminat kimi qoyulmuş ticarət əşyaları satılma prosesində əhəmiyyətli dərəcədə dəyər itirirlər. Şirkətin problemləri də toplanmayan pulla bağlı ola bilər. Müştəri belə bir vəziyyətdən istifadə edib ödəmə imkanından xilas ola bilər.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Kredit siyasətini araşdırarkən bu nəticəyə gəlmək olar ki, kredit siyasəti banklar üçün önəmlidir. Kredit siyasəti ən əhəmiyyətli aktivlərindən biridir. Siyasət dəyişkən iqtisadiyyata, bazar şəraitinə və rəqabət mühitinə uyğunlaşmalıdır. Effektiv kredit siyasətinin yaradılması bankın müvəffəqiyyətli olması üçün önəmli şərtlərdən biridir.

Ən uyğun kreditləşmə strategiyasının təyin edilməsi və həlli müasir bank təhlili konsepsiyalarının və effektiv vasitələrin istifadəsində yatan kompleks, çox yönlü bir vəzifədir. Kredit üçün ödəniş müəyyən edilərkən, kredit resursları

bazarı, xüsusilə kredit müqaviləsi, risk dərəcəsi, kredit müddəti, qaytarılması təmin etmək üçün kredit vermə üsulu kimi amilləri banklar nəzərdən keçirməlidir.

Kreditlər, bankların ən əhəmiyyətli gəlir mənbəyidir və kreditin miqdarı risk olaraq təyin olunur. Bank sistemindəki kredit riski sektorda digər risklərə nisbətən ən əhəmiyyətli risk növlərindən biri hesab olunur. Belə bir vəziyyət bank sektorunda kredit riskin idarə edilməsinin əhəmiyyətini artırmışdır. Banklar, kredit riskin idarə edilməsində müxtəlif siyasət tətbiq edirlər və kredit riskinə nəzarət etməyə çalışırlar. Bu siyasətlərin bəziləri zərərin qarşısının alınmasında kömək edir.

Kredit risklərinin məhdudlaşdırılması üçün kreditin yuxarı həddi müəyyən olunmalıdır. Kreditlərə görə qoyulan bu məhdudiyyətlər bank sektorunda limitlər adlanır. Bu limitlərə uyğun şəkildə təyin olunur ki, gələcəkdə daha böyük risklərin qarşısı alınsın. Uzun əməliyyat dövrü olan şirkətlər daha yüksək risklərə malikdir. Bunun əsas səbəbi əsas fondlara daha çox sərmayə yatırmaq, yüksək maliyyə ehtiyacları və yüksək əlavə dəyərli bağlı yüksək risklərin olmasıdır.

Kreditin əsas missiyası doğru məqsədlər üçün istifadə edilərək fayda əldə edilməli və iqtisadi missiyasına gəldikdə isə iqtisadiyyat zərər vermədən onun inkişaf etdirilməsinə zəmin yaratmaqdır. Kredit həm bank, həm də müştəri üçün fayda gətirməlidir. Kreditin sənədləşdirilməsi, idarə edilməsi kreditin keyfiyyətini və rentabeliyini müəyyən edən əsas amillər arasındadır. Kredit vermə qərarı, xüsusi risklərin ətraflı qiymətləndirilməsi və anlayışına əsaslanmalıdır.

Ümumilikdə, iqtisadiyyatı banklarsız və kreditsiz təsəvvür etmək mümkün deyildir. Kreditlər eyni bazar bazar şəraitində pul axınları dövriyyəsinin fasiləsizliyini təmin edir. Bunu yalnız makro və mikro səviyyəsindən analiz edilməsi düzgün hesab edilmir, çünki banklar və kreditlər ölkədəki və eyni zamanda iqtisadiyyadakı maliyyə və məzənnə sabitliyinin təmin edilməsində mühüm rolə malikdirlər.

Danılmaz faktlardan biridir ki, ölkəmiz inkişaf etdikcə bank sektorunda da müəyyən inkişafı nəzərə çarpır. Belə ki, rəqabət şəraitində banklar kredit vermə prosesini daha da asanlaşdırmağa çalışır və Mərkəzi Bank tərəfindən təyin olunan uçot dərəcələrinə uyğun olaraq ən uyğun şəkildə kredit faiz dərəcələrini müəyyən etməyə çalışırlar. Kredit siyasətini formalaşdıran zaman iqtisaiyyatda baş verən proseslərdə diqqətə alınmalıdır.

Son zamanlarda kreditlərinin əhəmiyyətinin artması bankların və kredit təşkilatlarının sayının artması ilə yanaşı onların həyata keçirdikləri əməliyyatlarında genişləndirilməsinə şərait yaratmışdır. Kreditə olan tələbin artması ilə bankların filiallarının da sayı hər keçən gün daha da artır. Rəqabət şəraitində bankların kredit əməliyyatlarının uğurlu şəkildə davam etdirə bilmələri vacibdir.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra kommersiya banklarının fəaliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirilmişdir, bunun da nəticəsi olaraq dövrümüzdə banklar öz sektorları üzrə müxtəlif uğurlar əldə etmişlər. Bunun da davamlılığını təmin etmək üçün müxtəlif innovasiyalara imza atmaları lazımdır.

Banklarda kredit siyasətini yaradılmasındakı əsas hədəf bankın mənfəətinin ən yüksək həddə çatdırılması və bankın inamının və sabitliyinin təmin edilməsidir. Eyni zamanda kredit riskinin əvvəlcədən müəyyən olunaraq minimuma endirilməsi, izlənməsi və qarşısının alınması üçün də kredit siyasətindən istifadə edilir.

Ölkəmizdə kredit əməliyyatlarını daha da uğurlu şəkildə davam etdirilə bilməsi üçün daima Mərkəzi Bankdan monitorinqlərin aparılması və bu istiqamətdə lazimi tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. Banklar öz kredit siyasətlərində daha qabaqcıl ölkələrin təcrübələrindən yararlanmalıdırlar. Kommersiya bankları öz kredit əməliyyatlarını daha da təkmilləşdirilməlidirlər.

Banklarda doğru kredit siyasətinin yaradılması kredit portfelini də birbaşa təsir göstərir. Kommersiya banklarında xidmət göstərən əməkdaşların kredit siyasətinə uyğun şəkildə hərəkət etməlidirlər. Kredit siyasətinin təşkil olunması zamanı kredit prinsipləri mütləq şəkildə nəzərdən keçirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycanca ədəbiyyatlar:

1. M.M.Bağirov- “Bank və bank əməliyyatları” (Ali məktəblər üçün dərslik), Bakı-2003
2. Z.Məmmədov- “Pul,Kredit və banklar”(Dərslik), Bakı-2006
3. R.A.Bəşirov- “Bank işi”, Bakı-2007
4. R.Əsgərova- “Pul, Kredit və Banklar”, Bakı-2007
5. E.Sadiqov – “Bank əməliyyatları”, Bakı-2010

6. Z.Məmmədov, Ə.Abbasov, R.Rzayev. Ş.Həmişəyevə.-“Bank işi və elektron bankçılıq”, Bakı-2003
7. F.Kaşıyeva- “Pul, kredit və banklar”, Bakı-2011
8. R.A.Bəşirov- “Bank işi fənni üzrə ilk interaktiv” , Bakı-2014
9. Z. F.Məmədov- “ Bank fəaliyyətinin əsasları”, Bakı-2013

Türkçə ədəbiyyatlar:

10. Dr. Mehmet Takan, Dr. Melek Boyacıoğlu-“Bankacılık”, Ankara-2015
11. Kezban Öztürk – “Kredi politikası və dəyərləndirilməsi”, Ankara-2015

İngilizcə ədəbiyyatlar:

12. Günther Thonabauer, Barbara Nösslinger-“ Credit Approval Process and Credit Risk Management”, Vienna- 2004
13. Ken Brown, Peter Moles- “Credit Risk Management”, Great Britain -2008

Rusca ədəbiyyatlar:

14. Е.П.Жарковская- “Банковская Дело”
15. А.М.Тавасиев- “Банковское Дело”, Москва-2015
16. В.Л.Киреев, О.Л.Козлов- “Банковское Дело”, Москва-2012
17. Г.В.Плеханова- “Организация деятельности коммерческого банка”, Москва-2013

Bülletenlər:

18. “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı” Statistik bülleten №012/2018
19. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi “İqtisadiyyata kredit qoyuluşları”- 2018

İnternet resursları:

20. www.cbar.az
21. www.stat.gov.az
22. www.marja.az
23. www.fimsa.az
24. www.abc-amega.com
25. www.economicshelp.org